

ISSN: 2149-0872

# İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi

Journal  
of Islamic  
Civilization  
Studies

Cilt / Volume: 8 Sayı / Issue: 1  
Haziran / June 2023



# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

Cilt/Volume 8 Sayı/Issue 1

e-ISSN: 2149-0872

<p><b>Derginin Sahibi / Owner of the Journal</b> Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Adına On behalf of Dumlupınar University <i>Prof. Dr. Ali Çelik</i></p> <p><b>Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor</b> <i>Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan</i></p> <p><b>Editör / Editor in Chief</b> <i>Dr. Öğr. Üyesi Maruf Çakır</i></p>	
<p><b>Editörler Kurulu / Editorial Board</b></p>	
<p><b>Alan Editörleri</b> Temel İslam Bilimleri Bölümü <i>Dr. Öğr. Üyesi Murat Kaş</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Sevinç</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi. Ayşenur Aydın</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi. M. Sait Arvas</i> <i>Arş. Gör. Emeti Çalışkan</i> <i>Arş. Gör. Hilal Özdemir</i></p> <p><b>Alan Editörleri</b> Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü <i>Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi Rabia Yıldırım</i></p>	<p><b>Alan Editörleri</b> İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü <i>Dr. Öğr. Üyesi İsa Gökgedik</i> <i>Arş. Gör. Abdullah Taha Yıldız</i></p> <p><b>Alan Editörleri</b> Dil Editörleri <i>Arş. Gör. Dr. Bayram Akbulut</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ateş</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Doğanay</i> <i>Arş. Gör. Tuğberk Uğurlu</i></p>
<p><b>Yayın Kurulu / Advisory Board</b></p>	
<p><b>Prof. Dr. Ali ÇELİK</b> Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM</b> Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi <b>Prof. Dr. Saffet KÖSE</b> İzmir Katip Çelebi Üniversitesi <b>Doç. Dr. İlhami GÜNAY</b></p>	<p><b>Dr. Öğr. Üyesi Enes TAŞ</b> Aydın Kocatepe Üniversitesi <b>Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ</b> Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Doç. Dr. Ergin ÖGCEM</b> Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Dr. Öğr. Üyesi Kasım KOCAMAN</b></p>

<p>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Doç. Dr. Mehdin ÇİFTÇİ</b> Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi <b>Doç. Dr. Ömer Faruk ERDOĞAN</b> Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Doç. Dr. Ömer MÜFTÜOĞLU</b> Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</p>	<p>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZÇELİK</b> Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi <b>Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ATEŞ</b> Kütahya Dumlupınar Üniversitesi <b>Dr. Öğr. Üyesi Murat KAŞ</b> Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</p>
<p><b>Dizgi ve Şekil Sorumlusu / Layout Editor</b> <i>Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Sansarkan</i> <b>Tasarım / Graphic Design</b> <i>Arş. Gör. Dr. Resul Ay</i> <b>Yayın Türü</b> On-line Süreli Yayın</p>	
<p><b>Yayın Periyodu / Period</b> Altı ayda bir (Haziran-Aralık aylarında) yayımlanır. Published biannually (June and December) <b>Abonelik / Subscription</b> İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, açık erişim politikasını benimsemiş bir dergi olup tüm yazıları elektronik ortamdan ücretsiz takip edilebilir. All issues of the Journal of Islamic Civilization Studies may be read over the official site.</p>	
<p>İslam Medeniye Araştırmaları Dergisi, 6 ayda bir yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Journal of Islamic Civilization Studies, is an international, peer-reviewed and biannual journal.</p> <p>İslam Medeniye Araştırmaları Dergisi, TRDizin, EBSCOhost ve SOBİAD tarafından taranmaktadır.</p> <p><b>İletişim / Correspondence</b> Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Merkez Kampüs İslami İlimler Fakültesi No:1-7 Tavşanlı Yolu 10. km Kütahya/Türkiye Tel. / Faks: +90 274 265 22 29 / +90 274 265 22 30 • imad@dpu.edu.tr <a href="http://dergipark.gov.tr/imad">http://dergipark.gov.tr/imad</a></p>	



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

Cilt/Volume 8 Sayı/Issue 1 e-ISSN: 2149-0872

## İÇİNDEKİLER/CONTENTS

### **Ahmedî'ye İsnad Edilen Yusuf ile Züleyhâ Mesnevisi**

*The Masnavi of Yusuf and Zuleykha, Attributed to Ahmadi*

**Yusuf YILDIRIM 1-16**

### **Hüsâm Çelebî'nin Eseri Bağlamında Naklü's-şehâde**

*Naklü's-şehâde in the Context of Hüsâm Çelebî's Work*

**Hilal ÖZAY 17-38**

### **İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar**

*Some Reflections on Imam Abu Hanifah's Hagiographic Personality*

**Mustafa ÇAKIR 39-62**

### **Düzeltilme: Mütekaddimîn Dönemi Kelam Düşüncesinde Varlık ve Zat: Kâdî Abdülcebbâr ve Cüveynî Eksenli Bir Okuma (Cilt 2/Sayı 2, Haziran 2017)**

*Correction: Existence and Essence in the Early Islamic Theology: An Analysis Centred on Qâdî Abd al-Jabbâr and al-Juwaynî (Volume 2/ Issue 2, June 2017)*

**Murat KAŞ 63-64**

### **Düzeltilme: Gazzâlî'de Bilginin Mahiyeti Sorunu (Cilt 3/Sayı 1 Haziran 2018)**

*Correction: al-Ghazâlî on the Ontological Nature of Knowledge (Volume 3/ Issue 1, June 2018)*

**Murat KAŞ 65-66**

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

Cilt/Volume 7 Sayı/Issue 2

e-ISSN: 2149-0872

## EDİTÖRDEN

Sevgili okurlar,

*İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*'nin 8. Cilt 1. Sayısını istifadelerinize sunmaktan kıvanç duymaktayız. 2014 yılında yayın hayatına başlayan dergimiz o günden bu güne birçok değerli hocamızın editör, yayın ve hakem kurullarındaki gayretleriyle siz kıymetli yazarlarımızın emek mahsulü çalışmalarını ilim dünyasının hizmetine sunmuştur. Bu süreçte dergimizde yayımlanan çalışmaların uluslararası boyutta paylaşımının sağlanması için farklı indekslere başvurular yapılmış ve ilk adım olarak 2016 yılı itibariyle EBSCO Humanities International Index tarafından makalelerimiz taranmaya başlamıştır. Ülkemizde akademik çalışmalar için mühim bir noktada bulunan Tr Dizin'de taranmak için yaptığımız başvuru hamd olsun haziran ayında "kabul" ile sonuçlanmıştır. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*'nin 2020 yılında yayımlanan 7. Cilt 1. ve 2. sayıları Tr Dizin'de indekslenmiştir. Bu güzel haberi yayın kurulumuz adına siz değerli okuyucularımızla paylaşmaktan onur duyarım.

Uluslararası tanınırlığımızı artıracak diğer indeks başvuru çalışmalarımız devam etmektedir. Hem ülkemiz akademik camiasının tanınırlığına hem de siz kıymetli yazarlarımızın emek mahsulü çalışmalarının uluslararası düzeyde görünürlüğüne katkı sağlamak bizim en önemli hedeflerimiz arasındadır. Bu gayeyle yayın kurulu olarak, dergimize gönderilen çalışmalarını etik kurallar ve akademik yayın ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalarak büyük bir titizlik içinde ön değerlendirilmeye tabi tutuyoruz. Bu aşamanın ardından çift taraflı kör hakemlik sistemini işleterek çalışmalarınızı konunun uzmanı akademisyenlerin değerlendirmelerine sunuyoruz. Tüm bu süreç boyunca yazar ve hakemlerimiz ile dinamik bir şekilde iletişim kuruyor ve sürecin en sağlıklı şekilde tamamlanmasına özen gösteriyoruz. Süreç sonlarında yazarlarımızdan aldığımız olumlu dönütler, yayın kurulumuzun işlerine verdiği önemin birer göstergesi olarak bizleri motive etmektedir.

Yukarıda detaylarını verdiğimiz titiz sürecin sonunda bu sayımızda Yusuf Yıldırım "Ahmedî'ye İsnad Edilen Yusuf ile Züleyhâ Mesnevisi", Hilal Özay "Hüsâm Çelebi'nin Eseri Bağlamında Naklü'ş-şehâde", Mustafa Çakır "İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar" başlıklı makaleleriyle yer almıştır.

Başta eser sahibi yazarlarımız olmak üzere sayımıza katkıda bulunan yayın, danışma ve hakem kurullarında görevli saygıdeğer bilim insanlarının herbirine ayrı ayrı şükranlarımızı sunarız. Çalışmaların değerlendirme ve yayın sürecinde yadsınamaz emekleri olan editör ekibimizin değerli üyeleri Abdullah Taha Yıldız, Ayşenur Aydın, Bayram Akbulut, Emeti Çalışkan,

Hilal Özdemir, İsa Gökgedik, Mehmet Sait Arvas, Muhammet Ateş, Murat Kaş, Rabia Yıldırım, Ramazan Doğanay, Resul Ay, Sümeyye Sevinç, Tuğberk Uğurlu ve Yusuf Sansarkan'a teşekkür ederiz.

Aralık ayında yayımlanması planlanan 8. Cilt 2. Sayı için makale kabulü 17 Mayıs 2023 tarihinde başlamış olup 15 Ekim 2023 tarihine kadar devam edecektir. Siz değerli okurlarımızdan çalışmalarınız ile dergimize katkılarınızı bekleriz.

Editör

***Dr. Öğr. Üyesi Maruf Çakır***

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

Kütahya/Türkiye

marufca@hotmail.com

Orcid: 0000-0003-1220-4847

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2023: 1-16

## Ahmedî'ye İsnad Edilen Yusuf ile Züleyhâ Mesnevisi

*The Masnavi of Yusuf and Zuleykha, Attributed to Ahmadi*

**Yusuf YILDIRIM**

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Assoc. Dr., Sivas Cumhuriyet University,  
İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Faculty of Theology, Department of Turkish  
Anabilim Dalı Islamic Literature

yasef\_yildirim@hotmail.com Orcid: 0000-0002-0324-3927

### Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

### Geliş Tarihi / Received

08.02.2023

### Kabul Tarihi / Accepted

01.03.2023

**Atıf/Cite:** Yıldırım, Yusuf. "Bir Kayıp Eser: Ahmedî'ye İsnad Edilen Yusuf ile Züleyhâ Mesnevisi Üzerine Bir Değerlendirme". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 8/1 (2023), 1-16.  
<https://doi.org/10.20486/imad.1248972>

Bu makale 2 Mayıs 2018'de Sivas'ta düzenlenen Ahmedî Sempozyumu'nda "Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhası'na Dair" başlığıyla sunulan baskısı gerçekleştirilen sempozyum kitabının 133-143 sayfaları arasında yer alan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

**Etik Beyanı/Ethical Statement:** En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

**Öz**

XIV. Asır şairi Ahmedî (815/1412-13) çoğunluğu manzum olmak üzere, kaleme aldığı eserleriyle Anadolu sahası Türk şiirinin kurucu şairlerinden kabul edilmektedir. Kendisinden sonra gelen birçok Türk şairinin onun şiirlerine nazireler söyleyerek kendini yetiştirmesi de onun önemli bir şair olduğunun göstergesidir. Ancak hayatı hakkında bilinenler çoğunlukla yetersiz ve eksik bilgilerden ibarettir. Yazdığı eserleri için de aynı durum söz konusu olup kaynaklarda verilen bilgiler tutarsız ve çelişkilidir. Bu yüzden Ahmedî'nin kaç eser kaleme aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Divan'ı ile İskendername'si en iyi bilinen eserleridir. Söz konusu eserlerin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar dışında kaynaklarda hakkında bilgi verilen eserlerinin çoğu sorunludur ve zamanla unutulmuştur. Tervîhu'l-ervâh adlı eseri Latîfî'nin verdiği yanlış bilgiden dolayı uzun süre Kânûn-i Şifâ'nın tercümesi olarak bilinmiştir. İsimleri dışında bilinmeyen Cemşîd ü Hurşîd, Mi'yârü'l-edeb, Mirkâtü'l-edeb, Mîzânü'l-edeb adlı eserlerin nüshalarına ise ancak son zamanlarda ulaşılabilmektedir. Kaynaklarda Ahmedî'ye isnad edilen eserlerden biri de Yûsuf u Züleyhâ adlı bir mesnevidir. Bu iddiayı ileri süren ilk tezkireci Latîfî'dir. Bugüne kadar bu mesnevinin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Bu makalede Ahmedî'ye isnad edilen Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi hakkında bir değerlendirme yapılacak ve eserle ilgili tarihî kaynaklardan hareket edilerek eserin Ahmedî'ye aidiyeti meselesi tartışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türk İslam Edebiyatı, Dîvân Edebiyatı, Yusuf ile Züleyha, Mesnevi, Ahmedî.

**Abstarct**

Ahmedî (815/1412-13), the poet of the XIV. century, is accepted as one of the founding poets of the Anatolian field of Turkish poetry with most of his poetic works. He is a significant poet whom many Turkish poets who grew up after him raised themselves by reciting his poems. However, what is known about his life is mostly insufficient and incomplete information. The same situation is the case for his works, and the information given in the sources is inconsistent and contradictory. Therefore, it is not known exactly how many works Ahmadi wrote. His Divan and Iskandarnamêh are his best-known works. There are many manuscript copies in libraries. Apart from these, most of his works, which information is given in the sources, are problematic and have been forgotten over time. His work Tarvih al-arvâh was known for a long time as the translation of Kanunu Shifa due to the wrong information given by Latifi. The copies of the works named Camshid u Khurshid, Miyar al-adab, Mirkat al-adab, Mizan al-adab have been reached only recently. One of the works attributed to Ahmadi in the sources is a mathnawi named Yusuf u Zuleykha. Latîfî is the first-Tazkirah writer who put forward this claim. To date, no copy of this mathnavi has been found. In this article, an evaluation will be made about the Yusuf u Zuleykha masnavi attributed to Ahmadi and the issue of the work's belonging to Ahmadi will be discussed based on the historical sources.

**Keywords:** Turkish-Islamic Literature, Divan Literature, Yusuf and Zuleykha, Mathnawi, Ahmadi.



## Giriş

Ahmedî'nin (815/1412-13) *Yûsuf u Züleyhâ* isimli bir mesnevi yazıp yazmadığı meselesi Türk edebiyatı tarihinde tartışmalı bir konudur. Ağâh Sırrı Levend *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde *Yûsuf u Züleyhâ* yazan XIV. yüzyıl şairleri arasında Ahmedî'nin adını da zikreder.<sup>1</sup> İlk başta bu ismin "Ahmedî" mahlaslı başka bir şair olabileceği düşünülse de parantez içerisinde verilen vefat tarihinden, *İskendername* müellifi olarak tanınan Germiyanlı Ahmedî'nin kastedildiği anlaşılmaktadır. Ancak Levend burada, eserin muhtevasına ve nüshalarına dair herhangi bir bilgi paylaşmaz. Nihad Sami Banarlı ise Ahmedî'nin eserlerinden bahsederken *Divan, İskerdernâme, Cemşîd ü Hurşîd ve Tervîhu'l-ervâh ve Tevârih-i Âl-i Osmân* gibi nüshaları günümüze ulaşan eserlerini zikretmiş ve ardından "Tarih kaynaklarının bildirdiğine göre daha başka eserler de vücuda getirmiştir."<sup>2</sup> diyerek konuyu muğlak bırakmıştır.

Fuad Köprülü *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Ahmedî" maddesinde şaire ait eserleri detaylı bir şekilde inceler. Şaire aidiyeti kesin olan eserleri zikrettikten sonra bazı kaynaklarda ona atfedilen *Cengnâme, Süleymannâme, Hayrâtu'l-ukâlâ ve Esarnâme Tercümesi* gibi eserlerin gerçekte Ahmedî tarafından yazılmadığını ve yanlışlıkla ona izafe edildiğini delilleriyle ortaya koyar. *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinden bahsedilmeyen bu maddede Köprülü, bazı kaynaklarda ona ait olmadığı hâlde yukarıda isimleri geçen eserlerin Ahmedî'ye nispet edilmesinin muhtemel nedenini; Ahmedî'nin, yaşadığı dönemin velûd ve meşhur bir şairi olmasına bağlar. Yani ona göre, müellifi hakkında kuşku bulunan bazı eserler, kaynaklar tarafından dönemin en çok yazan şairlerinden Ahmedî'ye izafe edilmiştir. Örneğin Kâtib Çelebi, yaklaşık aynı dönemlerde yaşayan Ahmed-i Dâî'nin *Cengnâme*'sini yanlışlıkla Ahmedî'nin eseri olarak göstermiştir.<sup>3</sup> Köprülü ayrıca, talebesi Şeyhî'nin şöhretinden sonra Ahmedî'nin eserlerinin eski ehemmiyetini kaybettiğini,

<sup>1</sup> Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 29. *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış* isimli eserinde Hasan Ali Yücel de *Yûsuf u Züleyhâ* yazan şairlerden bahsederken Ahmedî'nin adını zikreder. Şairlerin sadece mahlaslarının verildiği bu listede ismi geçen Ahmedî'den hangi Ahmedî'nin kastedildiği tam olarak anlaşılammaktadır. Fakat eserin önceki sayfasında Likayî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisine dair rivayeti, Latifi'den alıntılanarak verdiğine bakılırsa Hasan Ali'nin kastettiği ismin Germiyanlı Ahmedî olduğunu söylemek mümkündür. Bk. Hasan Ali Yücel, *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış* (İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1932), 130-131.

<sup>2</sup> Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 391.

<sup>3</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 607.

*İskendernâme*'si dışında diğer eserlerinin neredeyse unutulduğunu da kaydeder.<sup>4</sup> Bugüne kadar yalnızca ismen bilinen *Cemşîd ü Hurşîd*<sup>5</sup> ve *Mirkâtü'l-edeb*<sup>6</sup> isimli eserler ile şairden bahseden kaynakların hiçbirinde adı dahi geçmeyen *Mîzânü'l-edeb* ve *Mi'yârü'l-edeb*<sup>7</sup> adlı iki Farsça eserin nüshalarına son dönemlerde ulaşılması, Köprülü'nün bu görüşünü teyit eder niteliktedir.<sup>8</sup> Bunun yanında kaynaklarda adı zikredilmesine rağmen hâlen ele geçmeyen *Kasîde-i Sarsarî Şerhi* adlı bir eserin varlığı da bilinmektedir.<sup>9</sup> Dolayısıyla –bazı kaynaklarca kendisine izafe dilen *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi ile birlikte- Ahmedî'nin bütün eserleri üzerine ciddi bir incelemenin yapılması elzem görünmektedir.

### Ahmedî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sı

Ahmedî'nin *Yûsuf ile Züleyhâ* isimli bir mesnevi yazdığını ilk ortaya atan kişi Latîfî'dir. Şairin vefatından yaklaşık 140 yıl sonra kaleme aldığı *Tezkiretü'ş-şuarâ*'nın “Likayî” maddesinde böyle bir mesnevinin varlığından haber veren Latîfî, Likayî'nin bu esere bir nazire yazdığını bildirir.<sup>10</sup> Latîfî'nin “Likayî” maddesinde anlattığı rivayet şu şekildedir: Likayî, şairlik konusundaki garip yeteneğine rağmen Ahmedî gibi önemli bir şairin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisine nazire söyleyerek ayıp etmiş ve bu aybını da hüner zannederek eserini II. Bâyezid'e takdim etmiştir. Sultan Bâyezid ilk başta “enbiya menakıbıdır” diyerek esere hürmet göstermiş ancak gördüğü ciddi hatalar yüzünden eserin yakılmasını emretmiş ve “ehil olmayan böyle önemli bir işe karışmasın” diyerek şairi azarlamıştır.

Burada Latîfî'nin bu esere neden “Ahmedî” maddesinde değil de Likayî'den bahsederken dolaylı olarak işaret ettiği ya da bu eseri neden “Ahmedî” maddesinde de zik-

<sup>4</sup> M. Fuad Köprülü, “Ahmedî”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 216-221.

<sup>5</sup> Nihad Sami Banarlı, “Ahmedî ve Dâstân-ı Tenvâh-i Âl-i Osman ve Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi”, *Türkiyat Mecmuası* 4 (1939).

<sup>6</sup> Nihad M. Çetin, “Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 2/3-4 (1952), 103-109; Ali Alparslan, “Ahmedî'nin Yeni Bulunan Bir Eseri: Mirkât-ı Edeb”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 10 (1960), 35-40.

<sup>7</sup> Çetin, “Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri”.

<sup>8</sup> Köprülü'nün bu değerlendirmelerinden Ahmedî'nin –eğer böyle bir eser kaleme aldıysa- *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisinin de ismi geçen eserlerle aynı kadere sahip olabileceği, tarihin nisyan sayfalarına terk edilmiş olabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

<sup>9</sup> Fâik Reşâd, *Târîh-i Edebiyat-ı Osmâniyye* (İstanbul: Zarafet Matbaası, ts.), 103; Günay Kut, “Ahmedî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 166.

<sup>10</sup> Latîfî, *Tezkiretü'ş-şuarâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000), 490.

retmediği şeklinde sorular sorulabilir. Ya da bu eseri, neden “Ahmedî” maddesinde de zikretmedi? Latîfi, yazdığı diğer maddelerde de görüleceği üzere, hakkında bilgi verdiği şairin bütün eserlerini o madde altında vermemektedir. Diğer bir deyişle o, kendince önemli ya da gerekli gördüğü eserlere işaret etmekle yetinmektedir. Mesela Cem Sultan’dan bahsettiği bölümde şaire ait *Cemşîd u Hurşîd* mesnevisine,<sup>11</sup> Edirneli Şahidî’nin konu edildiği maddede ise *Leylâ vü Mecnûn* adlı esere<sup>12</sup> ismen de olsa işaret etmemiş, bu şairlerin yalnızca divanlarına değinmiştir. Bu durumda Latîfi’nin Ahmedî’nin biyografisine yer verdiği bölümde şairin *Divan’ı*, *İskendername’si* ve tıpla ilgili yazılmış bir eseri dışında diğerlerinden hiç bahsetmemesi onun yöntemi açısından tutarlı görünmektedir.

Bununla birlikte *Latîfi Tezkiresi*’nin mukaddime kısmında yer alan “...her birinin tedvîn ettiği te’lifâtı ve tahrîr ettiği eş’âr u ebyâtı sa’y u taleb ile bir bir buldum nice zaman zahmet ü meşakkat edip (...) zebân-ı Türkîde nazm u inşâyâ müteallık ne kadar dîvân u risâle ve makâle varsa hezâr cidd ü ikdâm ve cehd-i ihtimâm ile tetebbu ve tefahhus kıldım.”<sup>13</sup> şeklindeki ifadeler Latîfi’nin görmediği, ulaşamadığı ya da incelemeyemediği eserleri tezkiresine almadığı şeklinde yorumlanabilir. Buna göre Ahmedî’nin – eğer *Yûsuf u Züleyhâ* ile ilgili Latîfi’nin iddiası doğruysa- *Yûsuf u Züleyhâ*’sını, şairin hayatını kaleme aldığı sıralarda görmemiş olması, bu yüzden de o madde altında zikretmemiş olması muhtemeldir. Bunu şöyle de ifade etmek mümkündür: Likayî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sını değerlendirirken dolaylı olarak Ahmedî’nin eserine değinen Latîfi, ihtimaldir ki Ahmedî’nin eserini sadece ismen biliyordu. Dolayısıyla detaylı incelemeyemediği bu eseri “Ahmedî” maddesinde zikretmeyi gerekli görmedi. Kendisinden önce kaleme alınan ve tezkiresinin muhtemel kaynakları arasında gösterilen *Sehî Tezkiresi*’nde adı geçmesine rağmen, Ahmedî’nin *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisine ismen de olsa hiç değinmemiş olması yine Latîfi’nin eseri görmediği için tezkiresine kaydetmediği şeklinde açıklanabilir.

Likayî’nin biyografisine ayrılan bölümde iddia edilen bu bilgiden hareketle şu soru da gündeme gelebilir: Latîfi’nin *Yûsuf ile Züleyhâ* yazarı olarak gösterdiği Ahmedî acaba gerçekten Germiyanlı Ahmedî midir? Yoksa burada Ahmedî mahlaslı başka bir şair mi kastedilmiştir? Zira tezkirede “Ahmedî” mahlaslı başka bir isimden daha bahsedilmektedir. Latîfi’nin “Ahmedî-i Rûmî” olarak bahsettiği bu şair, daha çok şiirlerinin Ahmed Paşa’ninkilerle karıştırılmasıyla ve Ahmed Paşa’nın bu durumdan rahatsızlık

<sup>11</sup> Latîfi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 144-146.

<sup>12</sup> Latîfi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 319-320.

<sup>13</sup> Latîfi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 105-106.

duymasıyla tanınmaktadır. Eserleri hakkında kaynakların herhangi bir şey zikretmediği şairin manzumelerini Latîfi, “hayâlden ve sanattan uzak” görür:

“Ahmed Paşa dahi şî'r ile şüyû' u şöhret bulmadın ve fenn-i nazm ile ma'lûm u meşhûr olmadın Ahmed tahallusından okınan şî'r anun eş'ârı idi. Ammâ vâki' olan eş'ârı hayâlât u sanâyi'den 'ârîdür.”<sup>14</sup>

Dolayısıyla Latîfi'nin *Yûsuf u Züleyhâ* sahibi olarak gösterdiği Ahmedî'nin bu şair olması çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü “Likayî” maddesinde verilen bilgilerden, Ahmedî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının sanat ve orijinalite bakımından kayda değer bir eser olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Mezkûr tezkirede Ahmed Paşa, Ahmed Çelebi, Ahmed-i Dâî ve Ahmed Rıdvan gibi isimlerden bahsedilse de mahlaslarının Ahmedî olmaması, isimlerinin sonunda unvan veya lakap bulunması ve tezkirede isimleri her anıldığında bu unvan veya lakaplarla birlikte kullanılması gibi nedenlerden, Latîfi'nin kastettiği Ahmedî'nin bu şairlerden birisi olması da mümkün görünmemektedir. Bunun yanında dönemin en meşhur şairlerinden kabul edilen Ahmedî'nin adı tezkirede farklı maddelerde birkaç defa daha geçmektedir. İsmi geçtiği hemen her yerde Ahmedî'nin şiirdeki şöhretine mutlaka temas edilmiştir. Öyle ki hakkında bilgi verilen bazı şairlerin dönemini tespit etmek ve şiirlerini değerlendirmek için zaman zaman “Ahmedî asrında gelmiştir.”<sup>15</sup> “Şî'ri suarâ-yı kudemâ-yı Rûm'dan Ahmedî'nin üslubundadır.”<sup>16</sup> gibi ifadeler yer verilerek Ahmedî'nin bu şöhreti adeta bir değerlendirme ölçütü olarak alınmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Latîfi'nin tezkiresinde *Yûsuf u Züleyhâ* müellifi olarak işaret edilen Ahmedî'nin, Germiyanlı Ahmedî olduğu net bir şekilde söylenebilir.

Gerek Ahmedî'nin gerekse Likayî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* isimli mesnevilerinin nüshalarına ulaşılmaması nedeniyle, *Latîfi Tezkiresi*'nden sonra yazılan biyografik eserlerde ve Ahmedî hakkında yapılan çalışmalarda Latîfi'nin verdiği bu bilgi üzerinde ya hiç durulmamıştır ya da “Ahmedî'nin böyle bir mesnevi yazdığı hiç duyulmamıştır.”<sup>17</sup> şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'da Ahmedî'ye aidiyeti tar-

<sup>14</sup> Latîfi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 105-106.

<sup>15</sup> Latîfi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 232.

<sup>16</sup> Latîfi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 376.

<sup>17</sup> İsmail Ünver, *Ahmedî İskender-nâme (İnceleme-tıpkıbasım)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), 7.

tışmalı olan *Hayrâtü'l-ukalâ*, *Cengnâme* ve *Süleymannâme* gibi eserleri Ahmedî'ye aitmiş gibi gösterirken Latîfî'de geçen bu bilgiden yani Ahmedî'ye isnad edilen *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinden hiç bahsetmemesi de hayli ilginçtir.<sup>18</sup> Sadeddin Nüzhet Ergun, Ahmedî'ye ve eserlerine geniş yer ayırdığı *Türk Şairleri* isimli eserinde, yine şaire ait olup olmadığı şüpheli olan eserlere değindiği halde *Yûsuf u Züleyhâ*'dan ismen de olsa bahsetmemiştir.<sup>19</sup> *Yûsuf u Züleyhâ*'lar üzerine yapılan mukayeseli bir doktora çalışmasında ise araştırmacı, "Ahmedî" başlığı altında Latîfî'nin rivayetini ve bu rivayet üzerine yapılan bazı değerlendirmeleri tekrar etmekle yetinmiştir.<sup>20</sup>

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yazılan *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri üzerine yaptığı kapsamlı doktora tezinde Halide Dolu, Ahmed isimli bir şairin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinden bahsetmektedir. Tek nüshasının Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi 2327/30 numarada kayıtlı olduğu belirtilen eserin izine ulaşmak için mükerrer teşebbüslerimiz neticesiz kalmış; işaret edilen kütüphanede böyle bir esere rastlanmamıştır. Nüshayı görüp tetkik ettiği anlaşılan Halide Dolu'ya göre, en az üç ciltten oluşan eserin yalnızca ikinci cildi günümüze ulaşmıştır.<sup>21</sup> Araştırmacı, kütüphane kayıtlarına yanlılıkla Yûsufî ismiyle kaydedildiğini belirttiği nüsha üzerinde yaptığı inceleme sonucunda mesnevinin ihtiyat kaydıyla Ahmed isimli bir şaire ait olabileceğini belirtmektedir. Söz konusu çalışmada ayrıca eserin, gramer hususiyetleri bakımından tipik eski Anadolu edebiyatı mahsullerinden olduğu iddia edilmektedir.<sup>22</sup> Aralarında Şeyyad Hamza, Rabguzî, Hamdullah Hamdî ve Kemalpaşazade gibi birçok önemli şairin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının da bulunduğu mesnevileri inceleyen Dolu, Ahmed isimli bu şairin eseri hakkında, "edebî mahiyet itibariyle şimdiye kadar tedkik ettiğim nüshaların hepsinden daha sanatkâranedir."<sup>23</sup> sözlerini sarf ederek eseri hakkında kanaatini belirtmektedir. Eserin XIV. yüzyılda yazılmış olabileceğini tespit eden yazar; "Bu eser Ahmed adında bir şaire ait ise, kaynaklarda, aynı yüzyıllarda Yusuf hikayesi yazan böyle bir şaire rastlanmaz." diyerek şairin kimliği ile ilgili kesin bir neticeye ulaşamamıştır.

<sup>18</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn II* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 2054-2056.

<sup>19</sup> Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri 1* (İstanbul, 1936), 369-375.

<sup>20</sup> Melek Gökcan Türkdöğün, *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011), 49-50.

<sup>21</sup> Halide Cemil Dolu, *Menşeyinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Doktora Tezi, 1953).

<sup>22</sup> Dolu, *Menşeyinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, 222.

<sup>23</sup> Dolu, *Menşeyinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, 222.

Söz konusu eser, iddia edildiği gibi, XIV. yüzyıla ait ise eğer, yazarın bu yüzyılda yaşayan Germiyanlı Ahmedî'den neden bahsetmediği hayli merak konusudur. Zira yazarın kaynakları arasında Ahmedî'ye bir *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi izafe eden Latîfî'nin tezkiresi de bulunmaktadır. Burada belki şu soru da gündeme gelebilir: Araştırmacının, *Latîfî Tezkiresi*'nin "Likayî" maddesinde Ahmedî ile ilgili ortaya atılan iddiayı görmemiş olma ihtimali var mıdır? Fakat incelendiğinde tezde Likayî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinden de bahsedildiği görülmektedir. Bu açıdan yazarın Likayî'nin eseri ile ilgili rivayetten haberdar olmaması mümkün görünmemektedir. Ancak tezin ilgili bölümünde Dolu, meseleyi farklı bir konuma taşıyarak Likayî'nin, *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisini Hamdî isimli bir şaire nazire olarak yazdığını belirtmiş ve bunu da Latîfî'ye dayandırmıştır.

Burada Hamdî mahlasıyla kastedilen büyük bir ihtimalle Likayî ile aynı dönemde yaşadığı bilinen ve daha çok *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisiyle meşhur Hamdullah Hamdî'dir (ö. 909/1503). Yazarın yaptığı bu açıklama tarzının, Latîfî'nin iddiasına bambaşka bir boyut kazandırdığı muhakkaktır. Gerçekten de Latîfî'nin, *Yûsuf u Züleyhâ* müellifi olarak asıl kastettiği Hamdî iken acaba tezkirenin sonraki nüshalarında, müstensih hatası sonucu fazladan bir elif yazılarak "Hamdî" ismi "Ahmedî"ye dönüşmüş olamaz mı? Bu, üzerinde durulması gereken bir mevzu gibi görünmektedir. Bu yüzden öncelikle Latîfî *Tezkiresi*'ndeki "Likayî" maddesinin tamamını Rıdvan Canım'ın neşrinden aynen vermek icap eder:

*"Şehr-i İstanbuldan Sultân Selîm Hân vassâflarından bezzâzistân sahhâflarından idi. Ol devrde fevt oldu. Bâb-ı tasallüfde hayli leffâf ve hâlince şâ'ir ü vassâf idi. Tabî'at-ı şî'riyyesi çendân ve pesendîde-i ehl-i 'irfân degüldi. Şâni 'acâyibden ve şî'ri garâyibden idi. Bu matla' anun eş'ârındandır.*

*Matla': Tîr-i gamzen yâ kaşundan yâdigârumdur benüm*

*Saklarum sînemde anı râz-dârumdur benüm*

*Nesr: Garâbet bundadır ki bu tabî'at-ı garîbe birle Ahmedînün Yûsuf u Züleyhâsına nazîre dimişdür. Belki nazîre yüzinden nakîza dimişdür. 'Aybını hüner zann idüp ol Hâkân-ı sa'îd ve Hân-ı şehîde a'ni Sultân Bâyezîde hezâr sürûr u gurûr ile sundukda enbiyâ menâkıbidur diyü bî-te'emmül tefa'ül kılıcak uhuvvet-i Yûsuf hakkında bu beyt gelür.*

**Beyt:** Yûsufun kardaşları ol kavm-i şûm

Ana zulm eyledi ol kavm-i zulûm

**Nesr:** Vaktâ kim ol şâh-ı fasîh bu hatâ-yı sarîhi gördükde ol kitâbı nâ-savâb görüp ihrâk emr itdi. Ve ehli olmayan bu gûne emr-i mu'azzama mübâşeret itmesün didi.

**Mısra':** Her işün mâ-hasal ehli gerek ey cân ehli

Gâlibâ zamânemüzde bu gûne haddinden tecâvüz ider ve mikdârın bilmez kalî-lü'l-mâye ve bî-istitâ'a bî-hadd ü lâ-yu'addür ki her biri pür-kem ü kâsit ve kec ü râsîd bir kaç gazel dimekle ekâbir-i selefün serhadd-i sihr ü i'câzda vâki' olan muğlak u metîn ve masdûka-i sihr-i mübîn kasâyid ü resâyiline nezâyir ve ecvibe kasdın ider ve kendüler misâl-i 'usfûr iken 'ankâ lokmasına arzû iderler.

**Mısra':** Kilîmine göre hoşdur kişi pâsın dırâz itmek

**Nesr:** 'Acebdür ki beş beyt bir gazele sûret virmeyenler 'acz ü kusûrlarını ikrâr u i'tirâf itmeyüp kitâbdan dem ururlar ve harfiyyâta kâdir olmayanlar külliyâtdan dem ururlar.

**Mısra':** Ma'rifetdür râsti bilmek kişi mikdârını

Sâbıku'z-zikr ki uhuvvet-i Yûsuf hakkında kelâm-ı nâ-sezâ revâ görülmedi zîrâ ebnâ-i Hazret-i Ya'kûb cefâ-yı Yûsufa te'essüf itdükde 'izâr-ı 'izz-ı huzûr-ı Hazret-i Ya'kûbda yere sürüp hezâr lâbe ve 'inâbet ü istigfâra gelicek enbiyâ zümresine ilhâk olunmuşlardır. Anların hakkında sû'-i zann u serzeniş hatâ-yı mahzdur. Hazer gerekdür ki niteki Mevlânâ Hamdî kitâb-ı müstetâbında buyurur.

**Nazm:** Gûş idersen nasîhatüm ey yâr

Sû-i zann itme bunlara zinhar

Evvel ashâb-ı zillet idi bular

Sonra ehl-i nübüvvet oldılar

Bu matla' sâbıku'z-zikr Likâyînüdüdür.

*Matla': Şâhinlerüz ki zâg-sıfat lâşe konmazuz*

*Sultân ilini gözler anadan toganumuz*

*Münâsib-i îh-ma'nâ:*

*Sen şâhbâz ile kılâyın diyü dest-bûs*

*Nâzüklük ile kendü ayagın togan öper*

*Mutâyebe: Safâyî nâm şâ'ir Likâyîye haber gönderüp ol diyârda bizüm dîvâ-numuzun yârân beyninde fi'l-cümle şöhreti ve şî'r-şinâslar meyânında kabûle karîn olacak hayyiz ü ragbeti var mı diyü su'âl idicek merhûm Likâyî dahî bu kıt'ayı cevâb göndermiş.*

*Kıt'a-i Likâyî:*

*Sizün dîvânunuz dâstân olupdur*

*Şehirlü köylü okur şöhreti var*

*Gözi ahûlarun vasfıyla şimdi*

*Geyük destanı denlü ragbeti var*

*Cevâb-ı Safâyî:*

*Senün gibi diyeydüm şî'ri ben de*

*Meze olur ile şöhret bulurdu*

*Eger evsâfunı dîvâna yazsam*

*Geyük destânı ol vaktin olurdu"<sup>24</sup>*

Görüldüğü üzere metinde öncelikle Likâyî'nin hayatına dair kısa bir bilgi verildikten sonra şiirlerinin irfan ehli arasında pek beğenilmediğine değinilmiştir. Ardından bahsi geçen mevzuya geçilerek Likâyî'nin Ahmedî'ye nazire yazdığından ve bunu da haddi olmadığı halde sultana sunduğundan bahsedilmiştir. Bu hikâye tezkirenin birçok

<sup>24</sup> Latîfî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 490-491.



yazma nüshasında bulunmamaktadır.<sup>25</sup> Ahmed Cevdet tarafından hazırlanan matbu nüshada ise hikâyenin sadece bir bölümüne işaret edilmektedir:

“Garâbet bunda ki bu tabî’at-ı garîbe birle Ahmedîniün Yûsuf u Zelîhâsına nazîre dimişdür. Belki nazîre yüzinden nakîza dimişdür. ‘Aybı hüner zann idüp ol Hâkân-ı sa’îde ya’ni Sultân Bâyezîde hezâr gurûrla sundukda menâkıb-ı enbiyâda hatâsını gördükde ol kitâb-ı nâ-savâbı görüp ihrâk eyledi. Ve ehli olmayan bu gûne emr-i mu’azzama mübâşeret itmesün didi.

Mısra: Her işin mâ-hasal ehli gerek ey cân ehli”<sup>26</sup>

Bunun yanında Rıdvan Canım tarafından hazırlanan ilmî neşirde dikkat edileceği üzere bahsedilen bu hikâyenin hemen ardından “Hazer gerekdür ki niteki Mevlânâ Hamdî kitâb-ı müstetâbında buyurur.” denilerek Hamdullah Hamdî’nin ismi de zikredilmektedir. Buradaki “kitâb-ı müstetâb”dan kastın Hamdî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sı olduğunu belirtmek gerekiyor. Aynı metinde Hamdî’nin isminin geçmesi de aslında müstensih hatası ihtimalini güçlendiren bir durumdur. Zira yazma eser kütüphanelerinde yüze yakın nüshası bulunan Latîfî tezkiresinde bu tür müstensih hatalarının olması da gayet normal karşılanmalıdır.<sup>27</sup>

Bazı kaynaklarda Hamdullah Hamdî’nin de Likayî gibi *Yûsuf u Züleyhâ*’sını bir mukaddime ile birlikte II. Bâyezid’e ithaf ettiği belirtilmektedir.<sup>28</sup> Belki de Likayî, daha önceden sultana ithaf edilen ve sultanın görüp beğendiğini düşündüğü bir *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisine; yani Hamdullah Hamdî’nin eserine nazire söylemek suretiyle bu alanda hüner sahibi olduğunu göstermek istemiş ve bu yüzden de eserini II. Bâyezid’e takdim etmiştir. Lakin böyle bir kanaate, “Hamdî” mahlasının müstensihlerin eliyle

<sup>25</sup> Tezkirede geçen bu hikâyeden bahsetmeyen nüshalardan bazıları için bk. *Tezkiretü’ş-şuarâ* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 36725), 197 vr; *Tezkiretü’ş-şuarâ* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 720), 185 vr; *Tezkiretü’ş-şuarâ* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2511; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2627), 180 vr; *Tezkiretü’ş-şuarâ* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2646), 169 vr.

<sup>26</sup> Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314), 304-305.

<sup>27</sup> *Tezkiretü’ş-şuarâ*’nın yazma nüshalarındaki müstensih hatalarının bir dökümü için bk. Latîfî, *Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsratü’n-nuzamâ: İnceleme, Metin*, 35-40.

<sup>28</sup> Kınalı-Zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014); Fâik Reşâd, *Târîh-i Edebiyat-ı Osmâniyye* (İstanbul: Zarafet, ts.); Hamdî, *Yusuf u Züleyha*, haz. M. Naci Onur (Ankara: Akçağ, 1991).

“Ahmedî”ye dönüşmüş olduğu ön kabulüyle ulaşmak mümkün görünmekle beraber durumun aksi yönde gerçekleşmiş olması da muhtemeldir. Yani Latîfî’nin, *Yûsuf u Züleyhâ* müellifi olarak asıl işaret ettiği “Ahmedî” mahlası tezkirenin sonraki yazmalarında yanlışlıkla “Hamdî” şeklinde kaydedilmiş olabilir. Bu meselenin izah ve tevsiki için gerekli olan veriler, ancak *Latîfî Tezkiresi*’nin nüshaları arasında yapılacak detaylı bir mukayese sonucunda ortaya çıkacaktır. Bu makalenin sınırları ise böyle bir karşılaştırmaya şimdilik imkân vermemektedir.

Kaynakların çoğu Latîfî’nin Ahmedî’ye nispet ettiği *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi konusunda sessiz kalmayı tercih etseler de gerek yurtiçinde gerekse yurtdışındaki yazma eser kütüphanelerinde Ahmedî adına kayıtlı dokuz adet *Yûsuf u Züleyhâ* nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şöyledir:

1. Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 402.
2. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 1892.
3. Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 4207.
4. Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 5971.
5. Ankara Milli Kütüphane, nr. 7081.
6. Ankara Üniversitesi DCTF Kütüphanesi, M. Ozak Kitaplığı I, nr. 764.
7. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. K0144.
8. Seyfettin Özege Kitaplığı, Agâh Sırrı Levent Yazmaları nr. 117-118.
9. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 51.

Bunlardan başka Abdülkadir Gürer ve Adnan İnce’nin özel kütüphanelerinde bulunan iki nüshayla birlikte bu sayı 11’e çıkmaktadır.<sup>29</sup> Bu nüshaların bulunduğu kütüphanelerin katalog bilgilerinde çoğunlukla eserin müellifi olarak Ahmedî mahlası dışında herhangi bir bilgiye yer verilmezken, Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunan iki nüshanın katalog kayıtlarında Taceddin Ahmed b. İbrahim adı verilerek eserler, Germiyanlı Ahmedî’ye aitmiş gibi gösterilmiştir. Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi kataloğundaki bu kaydın kim tarafından ve neye istinaden yazıldığı bilinmemektedir. Yapılan incelemeler neticesinde Marmara Üniversitesi Kütüphanesi dışındaki bütün *Yûsuf u Züleyhâ* nüshalarının Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî’ye ait olduğu tespit edilmiştir. Söz

<sup>29</sup> Ali İhsan Yapıcı, *Ahmedî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 4.

konusu nüshalar üzerine birden fazla çalışma yapılmışsa da bu çalışmalarda eserin müellifi konusunda tam bir mutabakat sağlanamamıştır.<sup>30</sup> Hazırlanan dört çalışmadan ikisi Ahmed Mürşidî isminde hemfikir iken<sup>31</sup> -ki doğru olan budur- Ali İhsan Yapıcı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde eserin aidiyeti konusunda muhtemel görüşler sıralanmış, ancak kesin bir neticeye varılamamıştır.<sup>32</sup> Seyfettin Özege Kitaplığı Ağâh Sırrı Levent yazmalarındaki 117-118 numaralı nüsha esas alınarak hazırlanan yüksek lisans tezinde ise mesnevinin Germiyanlı Ahmedî'ye ait olduğu iddia edilmiştir.<sup>33</sup> Araştırmacı, Ağâh Sırrı Levent'in *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Ahmedî'yi *Yûsuf u Züleyhâ* yazarı olarak göstermesini, şahsî kitaplığında bulunan bu nüshaya dayanarak söylemiş olabileceğini varsaymış, dolayısıyla bu eserin Germiyanlı Ahmedî'ye ait olabileceğini belirtmiştir. Fakat söz konusu kitabın diğer sayfalarında Levent, *Yûsuf u Züleyhâ* yazarları arasında Ahmed Mürşidî adını da zikrederek eserin bir nüshasının özel kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir.<sup>34</sup>

Son zamanlarda Ahmedî adına kayıtlı yeni bir *Yûsuf u Züleyhâ* nüshasının ortaya çıkması mesnevinin Germiyanlı Ahmedî'ye ait olabileceğine dair kuşkuyla yeniden harekete geçirmiştir. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından alınan yazma eserler arasında bulunan bu nüshanın (Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ktp., nr. 51) yukarıda adı geçen Ahmed Mürşidî'ye ait nüshalardan farklı olması, eserin ilk bakışta *İskendername* müellifi Ahmedî'ye ait olabileceği izlenimini vermektedir. Eser üzerinde Nihat Azamat'ın yaptığı çalışma neticesinde, mesnevinin müellifi olarak gösterilen Ahmedî'nin Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakub devri şairlerinden olduğu ve eserin muhtemelen 883-896 (1478-1490) yılları arasında kaleme alınmış olabileceği tespit edilmiştir.<sup>35</sup> Tebrizli olan bu Ahmedî hakkında şura tezkirelerinde ve diğer kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Nihat Azamat yaptığı

<sup>30</sup> Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ahmedî'nin eserlerinden bahsederken, Muallim Cevdet Yazmaları arasındaki 144 numaralı nüshanın Ahmedî adına kayıtlı olduğunu görüp, nüshayı tetkik ettiğini bildirir. Yaptığı inceleme neticesinde eserin dilinin XIV. asra ait olmadığını dolayısıyla eserin Germiyanlı Ahmedî'ye ait olamayacağını tespit eder. Bk. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Şâir ve Hekim Ahmedî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954), 31-32.

<sup>31</sup> Ramadan Doğan, *Ahmedî-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâsı (Metin ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005); Diyarbakırlı Ahmedî, *Yûsuf u Züleyhâ*, haz. İdris Kadioğlu, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

<sup>32</sup> Yapıcı, *Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı*, 1-2.

<sup>33</sup> Fatih Şahin, *Dâstân-ı Hazret-i Yusuf (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 2.

<sup>34</sup> Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 130 (ve ilgili dipnot).

çalışmanın sonuç kısmında “Bu durumda Latîfî'nin dolaylı olarak *Yûsuf u Zeliha*'sı olduğunu bildirdiği Ahmedî'nin kimliği ve eseri tespit edilmiş olmaktadır.”<sup>36</sup> diyerek Latîfî'nin aslında Tebrizli Ahmedî'ye ait olan eseri yanlışlıkla Germiyanlı Ahmedî'ye nispet ettiğini kesin bir dille ifade etse de bundan Germiyanlı Ahmedî'nin de bir *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi yazmadığı sonucunun çıkarılamayacağı açıktır. Zira tezkireler mahlasdaş şairlerin yazdığı aynı isimli eserlerle doludur. Mesela XV. yüzyıl şairi Hamdullah Hamdî'nin yazdığı *Leyla vü Mecnûn* mesnevisinin aynı adla XVI. yüzyıl şairi Larendeli Hamdî tarafından da kaleme alındığı bilinmektedir.<sup>37</sup>

### Sonuç

Latîfî'nin “Likayî” maddesinde dolaylı da olsa ortaya attığı iddianın izini sürdüğümüz bu makalede ileri sürülen görüşler ve bu görüşlerden hareketle yapılan değerlendirmeler neticesinde şu sonuca ulaşılabılır: Daha çok *İskendername* müellifi olarak tanınan Ahmedî'nin de bir *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi kaleme almış olabileceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte böyle bir eserin -şimdilik- günümüze intikal etmemiş olması, Latîfî'nin iddiasını kesin olarak çürütemeyeceği gibi yine bu iddiayı çıkış noktası kabul ederek Ahmedî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* şairi olduğunu açık bir şekilde ifade etmek de gerçekçi görünmemektedir. Zamanın, her iki görüşün de hilafına hareket edebileceği mümkünse de Latîfî'nin ileri sürdüğü iddianın ispatlanması için Ahmedî'ye atfedilen bu eserin gizlendiği yerden gün yüzüne çıkması ya da başka tarihî vesikaların bulunması yeterliyken, iddianın çürütülmesi için bundan daha fazla delile ihtiyaç vardır. Son söz olarak; Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi, çağının en velut ve meşhur şairlerinden olan Ahmedî'nin, *İskendername*'si dışında diğer eserlerinin neredeyse tamamının uzun süre unutulmuş olmasından hareketle -ki bunların bazılarını ancak son dönemlerde ulaşılabildi- *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinin de aynı kadere sahip olabileceğini düşünebiliriz.

<sup>35</sup> Nihat Azamat, “Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zeliha, Esrarnâme Tercümesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 7-8 (1988), 347-364.

<sup>36</sup> Azamat, “Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zeliha, Esrarnâme Tercümesi”, 357.

<sup>37</sup> Rıfat Kütük, *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).

### Kaynakça

- Alparslan, Ali. "Ahmedi'nin Yeni Bulunan Bir Eseri: Mirkât-ı Edeb". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 10 (1960), 35-40.
- Azamat, Nihat. "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zelîha, Esrarnâme Tercümesi". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 7-8 (1988), 347-364.
- Banarlı, Nihad Sami. "Ahmedi ve Dâstân-ı Tevârîh-i Âl-i Osman ve Cemşid ü Hurşîd Mesnevisi". *Türkiyat Mecmuası* 4 (1939).
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Çetin, Nihad M. "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 2/3-4 (1952), 103-109.
- Diyarbakırlı Ahmedî. *Yûsuf u Züleyhâ*. çev. İdris Kadioğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
- Doğan, Ramadan. *Ahmedî-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâsı (Metin ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Dolu, Halide Cemil. *Menşeyinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Doktora Tezi, 1953.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Şairleri*. İstanbul, 1936.
- Hamdî. *Yusuf u Züleyha*. çev. M. Naci Onur. Ankara: Akçağ, 1991.
- Kastamonulu Latîfi. *Tezkire-i Latîfi*. çev. Ahmed Cevdet. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-1943
- Kınalızade Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Köprülü, M. Fuad. "Ahmedi". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Kut, Günay. "Ahmedî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/165-167. İstanbul, 1989.
- Kütük, Rıfat. *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Latîfi. *Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ: İnceleme, Metin*. çev. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 1998.
- Reşâd, Fâik. *Târîh-i Edebiyat-ı Osmâniyye*. İstanbul: Zarafet Matbaası, ts.
- Şahin, Fatih. *Dâstân-ı Hazret-i Yusuf (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N. *Şâir ve Hekim Ahmedî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954.
- Türkdoğan, Melek Gökcan. *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.

Ünver, İsmail. *Ahmedî İskender-nâme (İnceleme-tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

Yapıcı, Ali İhsan. *Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yücel, Hasan Ali. *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*. İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1932.

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2023: 17-38

## Hüsâm Çelebî'nin Eseri Bağlamında Naklü'ş-şehâde

*Naklü'ş-şehâde in the Context of Hüsâm Çelebî's Work*

**Hilal ÖZAY**

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Assoc. Prof, Tokat Gaziosmanpaşa University,  
İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Faculty of Theology, Department of Basic  
Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı Islamic Sciences, Department of Islamic Law,

hilal.ozay@gop.edu.tr Orcid: 0000-0001-6412-443

### Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

#### Geliş Tarihi / Received

11.03.2023

#### Kabul Tarihi / Accepted

03.06.2023

**Atıf/Cite:** Özay, Hilal. "Hüsâm Çelebî'nin Eseri Bağlamında Naklü'ş-şehâde". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 8/1 (2023), 17-38.  
<https://doi.org/10.20486/imad.1263623>

**Etik Beyanı/Ethical Statement:** En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

## Öz

Hüsâm Çelebî'nin asıl ismi Hüsâmüddîn Hüseyin bin Abdurrahmân'dır. Tokatlı olan Hüsâm Çelebî Osmanlı devletinin 16. yüzyıl alimlerindenidir. Hüsâm Çelebî Osmanlı'nın çeşitli vilâyetlerinde müderris, kadı ve müftü görevlerinde bulunmuştur. Pek çok öğrenci yetiştirmiş, fıkıh ve kelam alanlarında eserler kaleme almıştır. Çoğu fıkıh alanında olmak üzere muhtelif konularda hâşiye, ta'lik ve risâleler telif etmiştir. Eserlerinden biri olduğu tespit edilen ve bu çalışmanın konusu olan "Risâle-i Naklü's-şehâde" isimli eser Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde Hacı Selim Ağa 297.5 bölümünün 379 numarasında tek nüsha olarak yer almaktadır. Müellif bu eserinde şehâdetin nakli konusunu ele almaktadır. Normal şartlarda davacı ve davalının haklarını müdafaa etmeleri için mahkemede hazır bulunmaları gerekirken davacı ve davalının, şahitlerin farklı şehirlerde ikâmet etmeleri ve bir araya gelememe durumları söz konusu olabilmektedir. Naklü's-şehâde böyle bir durumda davanın açılması, sonuçlanması dolayısıyla hakların elde edilmesi için başvurulan yöntemlerden birisi olmaktadır. Müellif kendi zamanındaki kadıların şer'î hükümlere aykırı görüş beyan ettiklerine ve mevcut, hazır, belirlenmiş bir menkul mal ile diğerlerini birbirinden ayırmadıklarına değinerek düştükleri hata üzerinde durmaktadır. Müellif eserin sonunda tüm menkullerde tercih edilen görüşe göre şahitliğin naklinin caiz olduğu kabul edilecekse bu durumda menkullerde hüküm verme şekli ve gönderilen hükmî yazının aynı keyfiyette olması gerektiğine vurgu yaptıktan sonra örnek vererek doğru olan şehâdetin nakli sürecini adım adım ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu konunun çalışılması şehâdetin nakli meselesinin hala gündemini koruması, araştırılmayan bir konu olması ve yazma olarak bulunan bir eserin daha önce çalışılmaması açılarından önemlidir. Bu çalışmanın amacı Hüsâm Çelebî ve eserleri hakkında genel bir bilgi vererek ve müellifin ilgili eserini ve orada geçen konuyu ele alarak bu konuda araştırma yapacakların istifadesine sunmak ve alana katkı sağlamaktır.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Hüsâm Çelebî, Risâle-i Naklü's-şehâde, Davalı, Davacı, Şahit.

## Abstract

Hüsâm Çelebî's real name is Hüsâmüddin Hüseyin bin Abdurrahman. Hüsâm Çelebî, who is from Tokat, is one of the 16th century scholars of the Ottoman state. He worked as a mudarris, kadi and mufti in various provinces of the Ottoman Empire. He trained many students and wrote works in the fields of fiqh and kalam. He wrote hashiya, ta'liq and risâleler on various subjects, most of them in the field of fiqh. The work named "Risale-i naklü's-şehâde", which is determined to be one of his works and which is the subject of this study, is located in the Hacı Selim Ağa Library in the number 379 of the Hacı Selim Ağa section 297.5 as a single copy. In this work, the author deals with the transfer of testimony. Under normal circumstances, the plaintiff and the defendant should be present at the court to defend their rights, but it may be the case that the plaintiff and the defendant, the witnesses reside in different cities and cannot come together. In such a case, the transfer of the testimony is one of the methods used in order to obtain the rights due to the filing and conclusion of the case. The author dwells on the mistake made by the judges of his time by stating that they expressed opinions contrary to the Shari'ah provisions and did not distinguish between an existing, ready, determined movable property and others. At the end of his work, if it is accepted that the transfer of testimony is permissible according to the preferred view on all movables, the author explains in detail the process of transferring the correct witness, by giving an example, after emphasizing that the way of adjudicating on movables and the legal letter sent must be of the same quality. Studying this subject is



important in terms of the fact that the issue of the transmission of testimony still remains on the agenda, it is a subject that has not been researched, and a work found as a manuscript has not been studied before. The aim of this study is to provide general information about Hüsâm Çelebi and his works, to present the author's related work and the subject mentioned there, to the benefit of those who will do research on this subject, and to contribute to the field in this regard.

**Keywords:** İslamic Law, Hüsâm Çelebî, Risâle-i Naklü's-şehâde, Defendant, Plaintiff, Witness.

## Giriş

İslam muhakeme hukukunda bir davanın davalı (müddeî) yani davayı açanı, iddia edeni bir de davacı (müddeâ aleyh) yani hakkında iddiada, şikâyette bulunulan tarafı bulunmaktadır. Davacı iddiasını ispatlamak, davalı ise hakkındaki iddiayı kabul etmek, reddetmek, yemin etmek veya yeminden kaçınmak durumundadır.

Tarafların haklarını muhafaza etmeleri için nazariyede dava sonuçlanıncaya kadar her iki tarafın yani davacı ve davalının bizzat kendilerinin veya vekillerinin mahkemede bulunmaları üzerinde ısrarla durulur.<sup>1</sup> Ayrıca normal şartlarda şahitler mevcut ve hazır hasım (davalı) aleyhine şehâdet ederler, hakim de bu şehâdet gereği hükmünü belirtir.<sup>2</sup> Fakat bazen bir kimsenin hakkı için şahitlik yapacak kişiler bir yerde davalı başka bir yerde olabilir ve bu ikisinin bir araya gelmesi mümkün olmayabilir. Hak sahibi davalının şahitlerine şahit bulamayabilir. Çünkü insanların çoğu bir şahide şahitlikte bulunmakta zorlanabilir. Ayrıca asıl şahitlerin güvenilir olup olmadıklarının bilinmesi de gerekir. Davalının bulunduğu yerdeki kadının bunu tespit etmesi mümkün olmayabilir. Davacının bulunduğu yerdeki kadı da gaip olan davalı hakkında hüküm veremez. Bu durumlarda davacının bulunduğu yerdeki kadı asıl şahitlerin yaptığı şahitliği yazıyla davalının bulunduğu yerdeki kadıya ulaştırma yoluna gidebilir.<sup>3</sup> Bu olay fıkıh literatüründe bir yerin kadısının başka bir yer kadısına dava konusuyla ilgili mektup yazması anlamında “kitâbü'l-kadı ile'l-kadı” ifadesiyle geçer. Kadının davacının iddiasını ve şahitlerin beyanını içeren mektubuna “kitâb-ı hükmî, el-kitâb el-hükmî” (dava tutanağı, mahdar), mahkeme kararını da içeren mektubuna “sicil (ilâm)”, mektubu yazan kadıya “kâtib”, mektubun gönderildiği kadıya “mektubun ileyh” denilir.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: İFAV, 2013), 201.

<sup>2</sup> Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dimaşki İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 5/433

<sup>3</sup> Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402), 16/95.

Kadı kendi yargı alanı dışında ikâmet eden ve vekili de bulunmayan birisi aleyhine açılan bir davaya bakabilir. Kadı bu davayla ilgili şahitleri dinler. Şahitlerin güvenilir olup olmadıklarını araştırır.<sup>5</sup> Ama davalının gıyabında bir hüküm veremez. Çünkü mahkemede hazır bulunmayanın aleyhine karar vermek caiz değildir. Kadı ancak davacının iddiasını, şahitlerin ifadelerini içeren bir dava tutanağı hazırlar. Bu tutanak şahitliğin nakli yazısıdır.<sup>6</sup>

Davacının bulunduğu yerdeki davaya bakan kadı, bu dava tutanağını yani kitâb-ı hükmîyi bir zarfa koyar ve onu iki şahitle birlikte davalının ikâmet ettiği yerin kadısına gönderir.<sup>7</sup> Kendisine gönderilen dava tutanağını alan kadı davalıyı mahkemeye davet eder ve onun ifadesini alır. Onun huzurunda mektubu açar. Zira bu şahitliğe şahitlik (şehâde ale's-şehâde) hükmündedir. Nasıl şahitlik üzerine şahitlik ancak davalının bulunduğu mecliste dinleniyorsa kadının gönderdiği yazı da davalının bulunduğu mecliste açılır. Kendisine mektup gönderilen kadı dava tutanağı ve davalının ifadesine göre hükmünü verir. Davalı başka bir yere gitmiş ise kendisine kitâb-ı hükmî gelen kadı davalının bulunduğu yerin kadısına bu yazıyı gönderebilir.<sup>8</sup>

Klasik kaynaklarda bu şekilde kadılar arasında yazışmanın caiz oluşunun delili şöyle kaydedilir. Kadının gönderdiği kitâb-ı hükmîdeki ifadeler şifahi söyleme ve hitap gibidir. Zira Allah Teâla'nın (c.c.) Rasûlullah'a (s.a.s.) Cebrail vasıtasıyla ulaştırdığı emir, yasak ve diğer hususları içine alan Kur'an-ı Kerim de hitaptır. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) devlet başkanı olarak Bizans ve Fars hükümdarlarına ve farklı yerlerde bulunan valilerine, kadılarına gönderdiği mektuplar da bu kapsamdadır. Bu mektuplar Hz. Peygamber'in ilgili kişilere hitabıdır. Bu hitabın gereği ne ise yerine getirilmesi gerekir.<sup>9</sup> Ayrıca Hz. Ali (r.a.) da bunu caiz görmüştür ve insanların buna ihtiyacı da vardır.<sup>10</sup> Bu

<sup>4</sup> Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/285-286; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 3/105; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 8/234; Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 203.

<sup>5</sup> Bilmen, *Hukûk-ı İslâmîyye*, 8/234; Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 203.

<sup>6</sup> Mergînânî, *Hidâye*, 3/105; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/433.

<sup>7</sup> Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 203.

<sup>8</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, 16/96,97.

<sup>9</sup> Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 2/342, 343.

<sup>10</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, 16/95; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/433.

neden ve delillerden hareketle kadılar arası yazışma caiz kabul edilmiştir. Fukahâ kitâb-ı hükmînin, şehâdetin naklinin geçerli olması için şu şartları gerekli görür.

1. Kitâb-ı hükmî hiçbir zaman şüpheden uzak olamaz. Bu yüzden ancak şüphe ile düşmeyecek haklarda (davalarda) söz konusu olabilir. Kısas ve hadler konusunda başka bir kadıya gönderilen kitâb-ı hükmî geçerli değildir, hükümsüzdür.<sup>11</sup> Çünkü böyle bir yazışma şüphe doğurur. Şüphe ile de kısas ve hadler düşer.

2. Dava sırasında dava konusuna şahitlerin işaret etmesi, göstermesi gerekir. Dolayısıyla işaret edilemeyen, gösterilemeyen haklar, borçlar ve gayr-i menkul mallarda şehâdetin nakli geçerlidir. Haklar kavramının içine mesela; nikâh, neseb, borç, gasbedilen mal, inkâr edilen emânet ve inkâr edilen mudarabe girer. Bunlar borç hükmündedir. Dolayısıyla görmeye ihtiyaç olmadan tarif edilerek anlatılabilir. Gayr-i menkuller de kesin şekilde tarif ile bilinebilir. Kitâb-ı hükmî işaret edilebilen, gösterilebilen mevcut, belirli menkul mallar hakkında geçerli değildir. Çünkü bunlar işaret edilmeden, gösterilmeden bilinemez.<sup>12</sup>

3. Bu usûle başvuran kadıların bulunduğu yerler arasındaki mesafe Ebû Hanife'ye göre on sekiz saat (üç gün) yani seferilik hükmünün cari olduğu bir mesafe olmalı, Ebû Yusuf'a göre şahitlerin bir gün içerisinde bir kadının bulunduğu yerden diğer kadının bulunduğu yere gidip şahitlik edip evlerine dönmeleri mümkün olmayacak kadar uzak olmalıdır. İmam Muhammed'e göre mesafenin önemi yok, bir yerin iki farklı tarafındaki kadılar bu usûle başvurabilir.<sup>13</sup>

4. Şehâdeti nakleden, mektup yazan kadının da mektup gönderilen kadının da o anda görevde olmaları diğer bir ifade ile ölmemiş ve azledilmemiş olmaları gerekir.<sup>14</sup> Hatta kadı kitâb-ı hükmîyi gönderdikten sonra, yazı diğer kadıya ulaşmadan azledilmiş olsa veya ölmüş olsa bu yazı geçersiz olur.

<sup>11</sup> Merginânî, *Hidâye*, 3/107; Mevsilî, *İhtiyâr*, 2/342; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 8/236.

<sup>12</sup> Merginânî, *Hidâye*, 3/105, 106; Mevsilî, *İhtiyâr*, 3/343; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 231.

<sup>13</sup> İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/437; Komisyon, *Fetâva'l-Âlemgiriyye = el-Fetâva'l-Hindiyeye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411), 3/385; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 8/234-235.

<sup>14</sup> Merginânî, *Hidâye*, 3/106; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/437; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 8/235.

5. Bu işi yapan kadıların, şahitlerin, davalı ve davacının malum olması gerekir. İsimleri, künyeleri, lakapları, babalarının ve dedelerinin isimleri kitâb-ı hükmîye yazılmalıdır. Davanın ne olduğu da açıklanmalıdır.<sup>15</sup>

6. Kadı mutlaka şahitleri dinlemeli ve duyduklarını yazıp, tarih atıp, bir zarfa koyarak zarfı mühürlemelidir.<sup>16</sup> Tarih yazının yazıldığı tarihte kadının görevde olup olmadığını gösterir. Mühür ise yazının değiştirilmesini ve yayılmasını engeller.

7. Gönderilen yazı, kadının yazdıklarına ve kadı tarafından yazıldığına, mührün ona ait olduğuna şahit olan iki kişi eşliğinde gönderilmelidir. Çünkü yazılar ve mühürler, birbirine benzediğinden ancak tam bir delil ile kesinleşir. Ayrıca yazı bağlayıcı olduğundan kesin delille kanıtlanması gerekir. Yazıda değişiklik yapıldığı şüphesini önlemek için kadı, kitâb-ı hükmîyi şahitlerin yanında mühürleyerek kendilerine teslim eder.<sup>17</sup>

8. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre şahitler yazının içeriğini bilmeleri gerekir. Zira bilinmeyen bir şeye şahitlik yapılamaz. Kadı ya yazdıklarını okur ya da kitâb-ı hükmînin içeriği hakkında bilgi verir. Ebû Yusuf'a göre içeriği şahitlerin bilmelerine gerek yok, sadece yazının ve mührün kadıya ait olduğuna şahit olmaları yeterlidir.<sup>18</sup>

9. Mektubu alan kadı onu davalının bulunduğu mecliste açmalıdır. Kitâb-ı hükmî şahitlerin "Bu falan kadının yazısıdır." şeklindeki şehâdetleri ve "Mühür de onun mühürüdür." demelerinden sonra açılır. Çünkü şehâdetin nakli yazısı mahkemede davalı huzurunda açılmasıyla şahitlerin dinlenmesi gerçekleşmiş gibi olur. Yazıyı gönderen kadının şahitleri dinlemesi için davalının hazır bulunmasına gerek yoktur. Zira davalı mahkemede hazır olsaydı kitâb-ı hükmîye gerek olmazdı. Kadı hükmünü verirdi. Ayrıca kadı şahitleri dava hakkında hüküm vermek için değil onların tanıklığını diğer kadıya nakletmek için dinler.<sup>19</sup> Kadı şahitleri dinledikten sonra davalının bulunduğu yerdeki kadıya bu şahitliğe dair yazıyı yazsa ve yazı henüz elinden çıkmadan davalı gelse yazdığı yazıyla davalının aleyhinde hüküm veremez. Çünkü şahitleri dinlemesi, şehâdeti nakletmek içindi. Dolayısıyla kadı bu dinleme ile hüküm verme yetkisini elde edemez.<sup>20</sup>

<sup>15</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, 16/96; Mevsilî, *İhtiyâr*, 2/343; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 8/235.

<sup>16</sup> İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/433; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 8/235, 236.

<sup>17</sup> Mergînânî, *Hidâye*, 3/106; Mevsilî, *İhtiyâr*, 2/343; Komisyon, *Fetâva'l-Âlemgiriyye = el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/383.

<sup>18</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, 16/95; Mevsilî, *İhtiyâr*, 2/343,344; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 8/235.

<sup>19</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, 16/96; Mergînânî, *Hidâye*, 3/106.

<sup>20</sup> Serahsî, *el-Mebsût*, 16/97.

Şehâdetin nakli hakkındaki bu bilgilere klasik fıkıh kaynaklarının şehâdet ve kaza başlıklarından ulaşılmıştır. Bu konu ile ilgili müstakil Türkçe bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konunun çalışılması şehâdetin nakli meselesinin hala gündemini koruması, araştırılmayan bir konu olması ve yazma olarak bulunan bir eserin daha önce çalışılmaması açılarından önemlidir. Bu çalışmanın amacı Tokatlı âlimlerden Hüsâm Çelebî ve onun eserleri hakkında genel bilgi vererek ve müellifin ilgili eserini ve orada geçen konuyu ele alarak bu konuda araştırma yapacakların istifadesine sunmak ve alana katkı sağlamaktır. Müellifin hayatı hakkındaki bilgiler biyografi kitaplarından ve ilgili makaleden literatür tarama yöntemi ile bir araya getirilmiştir. Bu bilgiler analiz ve senteze tabi tutularak anlamlı sonuçlara varılmıştır. Şehâdetin nakli hakkında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hüsâm Çelebî'nin hayatı ve eserleri hakkında ise sadece Levent Öztürk'ün bir makalesi<sup>21</sup> tespit edilmiştir. Bu makalede müellifin hayatı ve eserleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Müellifin *Risâle-i Naklü's-şehâde* isimli eserinin tanıtılmasına geçmeden önce eserde bahsi geçen konunun daha iyi anlaşılması için giriş kısmında konuyla ilgili bilgiler verildikten sonra müellifin hayatı ve eserlerine genel olarak değinilecektir.

### 1 1. Hüsâm Çelebî'nin Hayatı ve Eserleri

Hüsâm Çelebî'nin asıl ismi Hüsâmüddîn Hüseyin bin Abdurrahmân'dır.<sup>22</sup> Nisbesi et-Tokâdî'dir.<sup>23</sup> Ayrıca er-Rumî el-Hanefî nisbesi de kullanılmıştır.<sup>24</sup> Hüsâm Çelebî bazı biyografi kitaplarında ve kütüphane kayıtlarında benzer isme ve nisbeye sahip kişilerle karıştırılmıştır. Bu sebeple hayatları hakkındaki bilgilerin ve eserlerin tefriki zorlaşmıştır. Mesela onunla aynı dönemlerde yaşayanlar; II Murad devri âlimlerinden

<sup>21</sup> Levent Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 453-468.

<sup>22</sup> İsmâüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-Ösmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 610.

<sup>23</sup> Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 1/235; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînilâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418/1998), 60; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ül-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin* (İstanbul: MEB, 1375/1955), 1/31; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1422/2002), 2/242; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 160-162, 314.

İbnü'l-Midas/Meddâs (Papuççuoğlu/Nalbandzâde) lakaplı Hüsâmeddîn et-Tokâdî (ö. 860/1456), Fatih Sultan Mehmed devri âlimlerinden Ümmülveled lakaplı Hüseyin b. Hasen Hâmid et-Tebrizî (ö. 880/1475), Bâyezîd dönemi âlimlerinden İbnü'd-Dellâk lakaplı Molla Hüsâm (906/1500), Kânûnî Sultan Süleyman devri âlimlerinden Kara Çelebî lakaplı Muhyiddîn Muhammed bin Hüsâmeddîn Efendi (ö. 920/1514), Gedik Hüsâm Efendi lakaplı Hüsâmeddîn Hüseyin (ö. 933/1526), Hüsâmeddin Efendi (ö. 934/1528), Aşçızâde lakaplı Hüsâmeddin Hasan Efendi (ö. 942/1535), Hüsâmeddîn Hüseyin Çelebî (947/1540), Karasulu Hüsâmeddin Hasan Çelebî (ö. 957/1550), Papaz Lakaplı Hüsâmeddîn Efendi (961/1554), Hüsâmeddin Çelebî (ö. 999/1591), Germiyanlı Hüsâmeddin Efendi'dir (ö. 1002/1594). Bahsedilenlerin isimleri benzer olduğu gibi vefat tarihleri de yakındır.<sup>25</sup> Hatta aralarında Hüsâm Çelebî ile aynı görevleri yapanlar ve aynı yerlerde çalışanlar da vardır. Hüsâm Çelebî'yle en çok karıştırılan kişi II. Murad devri âlimi olan ve İbn Meddâs veya Nalbandzâde lakaplarıyla bilinen Hüsâmeddîn et-Tokâdî'dir (ö. 860/1456). Kütüphane kayıtlarında<sup>26</sup> ve biyografi kitaplarında<sup>27</sup> her ikisi için Nalbandzâde nisbesi kullanılmak ya da birisinin vefat tarihi veya eseri diğerine yazılmak suretiyle karıştırılmıştır.

Hüsâm Çelebî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Doğum yeri Tokat olan Hüsâm Çelebî ilk eğitimini doğum yeri olan Tokat'ta aldıktan sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da Efdalzâde (ö. 908/1502), Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi (ö. 922/1516) ve Hocasâde

<sup>24</sup> Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dârü'r-Rifai, 1403/1983), 3/147; Ebü'l-Mekârim (Ebü's-Suûd Gazzî Ebü'l-Mehâsin) Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, thk. Cebrâil Süleyman Cebbûr (Beirut: Dâru'l-Âfâk-ı'l-Cedîde, 1399/1979), 1/186; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb* (Beirut: Dâr İbn Kesir, ts.), 8/97.

<sup>25</sup> Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şekâik (Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/217-220; İbrahim b. Ahmed Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 76-151; Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beirut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/191; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani: Osmanlı Ünlüleri* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1996), 686-690; Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 458-459.

<sup>26</sup> Süleymaniye Ktp. (Laleli, nr. 2200), 82b-83b; (Laleli, nr.2433), 139a-145a.

<sup>27</sup> Mecdî Efendi, *Hadâiku's-Şekâik (Tercüme-i Şekâik)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 122; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/235, 2/706; Leknevî, *Fevâ'idü'l-behiyye*, 60; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/31; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/242; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/286; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 3/688.

(ö. 902/1496) gibi âlimlerden ders alarak müderris oldu.<sup>28</sup> İlk müderrisliğine Kütahya'daki Vâcidiye Medresesi'nde başladı.<sup>29</sup> Daha sonra Bursa'da Kaplıca (Hüdaven-digâr) ve Sultan Mehmed Han Medresesi'nde, Amasya'da Sultan Yıldırım Bâyezîd Han Medrese'lerinde görev yaptı.<sup>30</sup> Sultan Yıldırım Bâyezîd Han Medresesi'nde müderrislik yaptığı sırada Amasya müftüsü olarak atandı ve bu iki görevi aynı anda devam ettirdi (917/1511-922/1516).<sup>31</sup> Daha sonra 922/1516'da İstanbul'da Sahn-ı Semân Medrese'lerinden Ayak Kurşunlu Medresesi'nde müderris oldu.<sup>32</sup> Bu medresede bir müddet çalıştıktan sonra 923/1517'de Edirne'ye kadı olarak tayin edildi.<sup>33</sup> Bir sene burada çalıştıktan sonra 924/1518'de Bursa kadılığına getirildi.<sup>34</sup> Bir yıl da burada çalıştıktan sonra görevinden azledildi ve 925/1520'de Sahn-ı Semân medreselerinden Çifte Baş Kurşunlu Medresesi'nde müderrisliğe geri döndü.<sup>35</sup> Bu görevi sürdürürken 926/1519 yılında vefat etti ve Eyüp kabristanlığına defnedildi.<sup>36</sup>

Hüsâm Çelebî'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte aldığı görevlerden hareketle Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmed'in otuz yıl (1451-1481), Sultan II. Bayezid'in otuz bir yıl (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim'in sekiz yıl (1512-1520) saltanatları sırasında yaşadığı söylenebilir. Fatih zamanında çocukluk ve gençlik, diğer iki-sinde yetişkinlik dönemi geçmiştir.

Hüsâm Çelebî'nin tespit edilen öğrencileri Ehlice lakaplı Muhyiddîn Muhammed el-Aydî (ö. 951/1544), Manav Abdi Efendi lakabıyla bilinen Abdülkadîr Efendi'dir (ö. 954/1547). Yardımcısı olarak da Kemâl Çelebî'nin (ö. 957/1550), Muhyiddîn Muhammed

<sup>28</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610; Temîmî, *Ṭabakâtü's-seniyye*, 3/147.

<sup>29</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610.

<sup>30</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610; Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/186; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/97.

<sup>31</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610.

<sup>32</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/97.

<sup>33</sup> Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391.

<sup>34</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; Mustafa Efendi Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1417/1997), 1/1218; Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 455.

<sup>35</sup> Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 1/1218; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/97; Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 457.

<sup>36</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 610; Temîmî, *Ṭabakâtü's-seniyye*, 3/147; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/97; *Hâşiye ale'l-Hâşiyeti't-Tecrîd li's-Seyyid eş-Şerîf* isimli eserinin istinsahında vefatı ve kabri bilgisi kayıt altına alınmıştır. Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 457.

b. Abdülkâdir (ö. 963/1556), Alâüddîn Ali b. Tâcüddîn İbrahim (ö. 965/1558)<sup>37</sup> ismi kaydedilmektedir. Hüsâm Çelebî'den ders alan daha pek çok öğrenci ismi geçmektedir. Fakat hangi Hüsâm Çelebî olduğunda netlik olmadığı için burada isimleri verilmemiştir.

Hüsâm Çelebî fıkıh ve kelim alanında pek çok eser kaleme almıştır. Fakat eserler benzer isimdeki âlimlerin eserleriyle karıştırılmıştır. Müellifin tespit edilen eserleri şunlardır:

1. *Hâşiye alâ şerhi'l-Vikâye li Sadri's-şerîa*:<sup>38</sup> Eser nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Şehid Ali Paşa bölümünde 753 numarada 1a-291b varakları arasında bulunmaktadır.<sup>39</sup>

2. *Risâle alâ Sadri's-şerîa*:<sup>40</sup> Eser nüshası Rağıp Paşa Kütüphanesi'nde 1459 numarada 147b-151b varakları ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde Laleli bölümünün 2433 numarada 139b ve 28 varığında bulunmaktadır.<sup>41</sup>

3. *Ta'likâ alâ ba'di Mevâdii's-şerîa*: Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Laleli bölümünde 2433 numarada 139a-145a varakları arasında bulunmaktadır.<sup>42</sup>

4. *Risâle fi'l-istihlâfi'l-hatîb ve cevâzihî*:<sup>43</sup> Eser “*Risâle fi'l-istihlâf, Risâletü'l-istihlâf, Risâletü'l-istihlâfiyye, Risâle fi'l-istihlâfi fi'l-cumua*” şeklinde farklı isimlerle de geçmektedir. Araştırmaya konusu olan eserin; Süleymaniye Kütüphanesi'nde Nafiz Paşa bölümünün 1504 numarasında 2b-6a varakları arasında *Risâle fi'l-istihlaf*, Reşid Efendi bölümünün 1116 numarasında 151a-154a varakları arasında *Risâle fi'l-istihlafi fi'l-cumua*, Kasidecizâde bölümünün 710 numarasında 136a-138b varakları arasında *Risâle fi cevazi'l-istihlafi fi'l-*

<sup>37</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 440, 512, 784, 786.

<sup>38</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 612; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye*, 3/147; Âlî, *Kühü'l-ahbâr*, 1/1218; Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/186; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/97; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 3/688.

<sup>39</sup> Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, “Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri”, 464.

<sup>40</sup> Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye*, 3/147.

<sup>41</sup> Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, “Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri”, 464.

<sup>42</sup> Eserde müellife ait vefat tarihi yanlışlıkla 860/1456 ve nisbesi de Nalbandzâde olarak verilmiştir. Eserin başka istinsahları için bkz. Öztürk, “Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri”, 464.

<sup>43</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*, 612; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye*, 3/147; Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/186; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/97; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunân*, 2/690.



cumua ismiyle, Âşir Efendi bölümünün 427 numarasında 42a-46a *Risâle fi'l-istihlâfi'l-hatîb ve cevâzih* isimlerle kayıtlı dört tane istinsah nüshası bulunmaktadır.<sup>44</sup>

5. *Risâle fi raksi'l-mutesavvife (Risâle fi cevâzi'd-devran ve'r-red ale'l-Bezzâziye)*:<sup>45</sup> Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Şehid Ali Paşa bölümünde 2818 numarada 39b-41a ve Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 276/13 numarada 186b-188b varakları arasında bulunmaktadır.<sup>46</sup>

6. *Risâle ma'mûle li beyâni ahvali'l-kenâisi şer'an*: Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde İzmir bölümünün 805 numarasında 125a-128b varakları arasında yer almaktadır. *Risâle Levent Öztürk* tarafından neşredilmiştir.<sup>47</sup>

7. *Risâle fi nakli's-şehâde*: Eser Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde Hacı Selim Ağa bölümünün 379 numarasında 91b-93b varakları arasında bulunmaktadır.<sup>48</sup>

8. *Hâşiye ale'l-Hâşiyeti't-Tecrîd li's-Seyyid eş-Şerîf*:<sup>49</sup> Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde Laleli bölümünün 2214 numarada 1b-28a, Şehit Ali bölümünün 2844 numarada 115a-132b ve Adana İl Halk Kütüphanesi'nde 115 numarada 1b-56b varakları arasında yer almaktadır.<sup>50</sup>

9. *Hâşiye alâ şerhi'l-mevâkıf*:<sup>51</sup> Eser Beyazıt Devlet kütüphanesinin Veliyyüddin Efendi bölümünün 3244 numarasında 41b-48b varaklar arasında kayıtlı bulunmaktadır.

<sup>44</sup> Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 465; Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Özay, "Tokatlı Hüsâm Çelebi'nin "Risâle fi istihlâfi'l-hatîb ve cevâzih" isimli Eserinin İncelenmesi", 5. *Tokat Sempozyumu* (14-16 Ekim 2022), Tokat 2023.

<sup>45</sup> Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye*, 1/147; Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/186; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 8/97; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/706.

<sup>46</sup> Eserin ismi ve müellifi hakkındaki farklı kayıtlar için bkz. Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 465.

<sup>47</sup> Levent Öztürk, "Hüsâm Çelebi'nin (ö. 926/1520) Risâle Ma'lûle li-Beyâni Ahvâli'l-Kenâisi Şer'an Adli Eseri", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (2001), 135-156.

<sup>48</sup> Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/729; Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 466.

<sup>49</sup> Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye*, 612; Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 1/391; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 1/1218; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/316; Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye*, 3/147; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 8/97; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 3/688.

<sup>50</sup> Eserin diğer istinsahları için bkz. Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 464.

<sup>51</sup> Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 4/1514; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur Zweiter Supplementband* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/322; Öztürk, "Hüsâm Çelebî (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri", 465.

10. *Risâle fî Sebbi'n-nebî*:<sup>52</sup> Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Reşid Efendi bölümünün 1193 numarasında 191b-195b varaklar arasında *Risâle fî sebbi'n-nebî* olarak Şehit Ali bölümünün 2886 numarasında 45a-50a, Denizli bölümünün 409 numarasında 35a-37b varakları arasında *er-Risâletü's-sebbiyye* olarak, Antalya/Tekelioğlu bölümünün 861 numarasında 118b-124a varakları arasında kayıtlı bulunmaktadır.

Bu eserler daha önce müellifin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı araştırma yapan Öztürk'ün tespiti ile uyuşmakla birlikte ayrıca kütüphane kayıtlarında şu eserlerin de müellife ait olduğu görülmektedir.

11. *Risâle fî ta'rîfi ilmi'l-kelâm*:<sup>53</sup> Adana İl Halk Kütüphanesi'nde 115 numarada 57b-63a ve Burdur İl Halk Kütüphanesi'nin 1068-14 numarasında 62b-71b varakları arasında yer almaktadır.

12. *Hâşiye fî mâ yeteallak bi-ta'rîfi'l-ilm min defî 'itirâzât-ı Hatîbzâde*: Eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Veliyyüddin Efendi bölümünün 3244 numarasında kayıtlı bulunmaktadır.<sup>54</sup>

13. *el-Es'ile ve'l-ecvibe*: Çankırı İl Halk Kütüphanesi'nde 510-08 numarada 146b-151a varakları arasında yer almaktadır.

Hüsâm Çelebi'nin daha çok fıkıh alanında çalışma yaptığı tespit edilmektedir. Müellifin çalışmalarının üç tanesi kelim, bir tanesi fıkıh alanında hâşiye, bir tanesi fıkıh alanında ta'lika ve altı tanesi fıkıh, iki tanesi kelim alanında risâle olmak üzere toplam on üç tanedir. *Hâşiye alâ şerhi'l-Vikâye li Sadri's-şerîa* dışındaki eserleri birkaç sayfadan oluşmaktadır. Müellifin hayatı ve eserlerine genel olarak değinerek araştırmanın sınırını aşmamak ve konuyu dağıtmamak adına eserler hakkında ayrıntıya girmeden müellifin asıl ele alınacak eseri *Risâle-i Naklü's-şehâde* hakkında bilgi verilecektir.

## 2 2. *Risâle-i Naklü's-şehâde* İsimli Eser

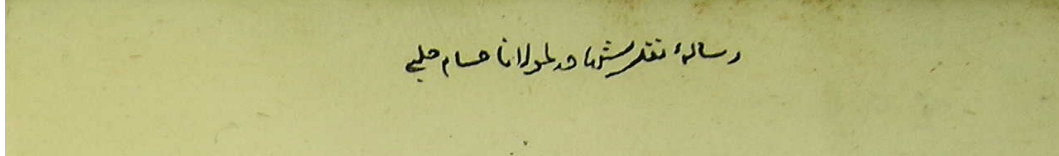
*Risâle* Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde Hacı Selim Ağa 297.5 bölümünün 379 numarasında tek nüsha olarak yer almaktadır. Dış kapağı ebruli cildi olan, 215\*150 mm, 145\*93 mm iç ve dış ölçülere sahip 95 varaklık bir kitap içerisinde son 5 varakında bulunmaktadır. İlk 4 varacağı yirmi bir, son varacağı yedi satırdan oluşmaktadır. Fıkıh konu

<sup>52</sup> Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 391; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/710; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 3/688.

<sup>53</sup> TO-KAT Ulusal Toplu Katalog, "Hüsâm Çelebi", Ulusal Toplu Katalog - Tarama (Erişim: 16.08.2022)

<sup>54</sup> Mustafa Bilal Öztürk, "Eleştirinin Eleştirisi: Bilgi Tanımı Bağlamında Hüsâm Çelebi'nin Hatîbzâde Tenkidi", *Eskiye* 46 (Mart 2022), 151,

başlığı altında bulunan eserin dili Arapça olup harekesiz nesih yazı tipi ile yazılmıştır. Yazı rengi siyahtır. Risâlenin müellifinin Hüsâm Çelebî olduğu ilk sayfada yer almakla birlikte Müstensih ve tarih belli değildir. Ama eserin ismi ve müellifinin ismi risâlenin ilk sayfasının başında şu şekilde yer almaktadır.



Eserin müellife ait olduğuna dair başka bir emare ve kayıt istinsah kaydı bulunmamakla birlikte kütüphane kataloglarında *Risâle-i Naklû'sh-şehâde* ismiyle ve Hüsâm Çelebî'nin eseri olarak tescil edilmiştir.

Esere besmele, hamdele ve salvele ile başlanmaktadır. Ardından emmâ ba'd ifadesiyle konuya giriş yapılmaktadır. Müellif şehâdetin nakli konusunda hakimlerin büyük çoğunluğunun hataya düşmeleri, yanlış hüküm vermeleri ve Müslümanların haklarını daraltmaları sebebiyle bu risâleyi kaleme aldığını belirtmektedir. Amacının bu konudaki söylenenleri aktarmak, sonuçları özetlemek ve doğru olan yöntemi açıklamak olduğunu kaydetmektedir. Kitâb-ı hükmî ve şehâdetin nakli konusunda kıyasa aykırı olmakla birlikte istihansen caiz olduğunu ve âlimlerin bunun üzerinde icmâ ettiğini, bunun sebebinin insanların buna ihtiyaç duyması ve davacının, hasım (davalı) ile şahitleri bir araya getirememesi olduğunu açıklamaktadır. Hazır bulunan hasım (davalı) hakkında kendisine yazı gönderilen kadının hükmedebilmesi için şahitliğin nakline ihtiyaç duyduğunu, bu yolla adeta şahitler hazır bulunan hasmın yanındaymış gibi olduğunu ve gaip bir kişi hakkında hükmetmek gibi mahzurlu bir işleme de gerek kalmadığını kaydetmektedir. Daha sonra hangi konularda gaip hakkında hüküm verileceğini ve hangi konularda şehâdetin naklinin geçerli olacağı üzerinde durmaktadır. Müellif davacının davasında kastettiği şeye işaret edilmesine ihtiyaç duyulmaması sebebiyle gayri menkuller, borçlar ve bu hükümde olanlar hakkında gıyabî hüküm verilebileceğini fakat mevcut, hazır ve belirlenmiş menkul mallarda davacının, şahidin ve yemin eden tarafın işaret etmesi gerektiğinden bunun mümkün olmadığını belirtmektedir. Bunula birlikte İmam Muhammed (ö. 189/805)<sup>55</sup> ve müteahhir âlimler tarafından zaruret halinde Müslümanların hakkının zayi olmaması için istihansen menkul mal-

<sup>55</sup> İmam Serahsî (ö. 483/1090 [?]), İmam Muhammed'in "Şahitlerin işaret etmesi gerektiği için mevcut, hazır, belirlenmiş bir mal hakkında kitâb-ı hükm caiz değildir." şeklinde görüşünü nakletmektedir. Serahsî, *el-Mebsût*, 16/100.

larda da şehâdetin nakline cevaz verildiğini kaydetmektedir.<sup>56</sup> Kölenin evin dışında hizmet etmesi ve kaçması muhtemel olduğu için Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) istihsan yaparak köle hususunda şahitliğin naklini kabul ettiğini, Kadı İmam el-İsbîcâbî'nin (ö. 480/1087)<sup>57</sup> görüşünün ve *Zâhiru'r-rivâye*'deki<sup>58</sup> fetvanın da bu yönde olduğunu<sup>59</sup> aktarmaktadır. Mahkemede hazır olmayan davalı aleyhine şahitliğin kabul edilmemesi gerekirken ihtiyaç sebebiyle kabul edilmesi gibi şahitlerin işaret ederek tanıklık yapacakları bir şey mahkemede hazır olmadığı halde tarif edilerek hakkında şahitlik yapılabileceği benzetmesini yapmaktadır.<sup>60</sup>

Müellif kendi zamanındaki kadıların şer'î hükümlere aykırı görüş beyan ettiklerine ve mevcut, hazır, belirlenmiş bir menkul mal ile diğerlerini birbirinden ayırmadıklarına değinerek düştükleri hatayı şu şekilde açıklamaktadır. Bir kişi dese ki; "ben şahitliği geçersiz kılmak üzere hasmım ile birlikte şahitlerin yüz yüze şahitlik etmesi veya beyyineyi ikame için yazı yazan kadıya gittim, kadı bunu dinlemedi."<sup>61</sup> Çünkü naklü's-şehâde sanki şahidin hazır olan hasma karşı huzurda şahitlik etmesi gibidir. Onu açıkladıkları üzere şahitler gaip de olsalar<sup>62</sup> kadının dinlemeyerek bu cerhi yani (sonraki) şahitliği geçerli saymaması makbuldür<sup>63</sup> ve yazı yazan kadıya<sup>64</sup> yazı göndermeye ihtiyaç da kalmaz. Fakat günümüz kadılarının uygulamaları meşru olanın hilafıdır. Onlar gerçekte ayn (mevcut, hazır, belirli bir mal) ve diğerlerinin arasını ayırmazlar. Arala-

<sup>56</sup> Hüsâmüddîn Hüseyin bin Abdurrahmân Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü's-şehâde* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa 297.5, 379), 91a.

<sup>57</sup> Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin yazdığı *Zâhirü'r-rivâye* diye bilinen kitaplarını Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Kâfi* adıyla bir araya getirip muhtasar yazmıştır. İbn Mansûr el-İsbîcâbî de bu muhtasara şerh yazanlardan birisidir. Müellif bu şerhte yer alan görüşten bahsetmiş olabilir.

<sup>58</sup> Hanefî mezhebinin ana kaynaklarından ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) kaleme almıştır.

<sup>59</sup> İbn Âbidîn, *Zâhiru'r-rivâye*'de menkul olan mallarda dava esnasında şahitlerin işaret ederek şahitlik yapmaları gerektiğinden dolayı şehâdetin naklinin caiz olmadığını kaydetmektedir. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/432.

<sup>60</sup> Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü's-şehâde* (Hacı Selim Ağa 297.5, 379), 91a.

<sup>61</sup> Müellif burada davacının, huzurda olmayan birisi aleyhinde kadıya başvurup bir hak iddiasında bulunup iddiasını ispat için şahitler getirip kadıya dinletmesi ve kadının bunları yazıp davalının bulunduğu yer kadısına göndermesinden sonra, davacının hasmı ile birlikte tekrar yazı yazan kadıya gelmesini anlatmaktadır.

<sup>62</sup> Bu kısmı (Onu açıkladıkları üzere şahitler gaip de olsalar kadının dinlemeyerek bu cerhi yani (sonraki) şahitliği geçerli saymaması makbuldür) cümlesini daha doğrusu şahitlerin gaip olsalar da ifadesinin neden kullanıldığı anlaşılmamaktadır.

rında bu meşhurdur. Davacı dese ki; “Ben hasmım ile birlikte şahidin<sup>65</sup> yüz yüze şahitlik etmesi veya beyyineyi ikame için yazı yazan kadıya<sup>66</sup> gittim. Bunun üzerine kadı bu sözü kabul etti ve hükmetti<sup>67</sup> ve ister borç ister gayri menkul olsun yazı yazan kadıya<sup>68</sup> (yazıyı) gönderdi.”<sup>69</sup> Bu büyük bir hatadır. Daha da ilginç olanı, kadılar muteber kitaplarda borçlar hususunda şahitliğin naklinin usûlünü gördükten sonra bu usûle uygun bir şekilde hareket etmediler, aksine davalı yazı gönderilmesini talep ettiğinde taraflara yazı gönderdiler. Aynı şekilde kadılar kaçan köle hususunda muteber kitaplarda şahitliğin naklinin suretini gördükten sonra bu surete uygun şekilde hareket etmediler. Hatta bizzat kaçan köle ve borçlar hususunda kendisine yazı yazılan kadının kölenin huzurunda şehâdetin yapılmaması nedeniyle hükmetmemesi illetinden ve ona işaret ile şahitlik yapılması için yazı yazan kadıya yazı gönderme illetinden çıkarılanın gereği üzere hareket etmediler. Zira her iki illetten de çıkarıldığı üzere kendisine yazı gönderilen kadıya yazı ulaştığında mesela borç gibi işaret ile şahitlik etmeye gerek

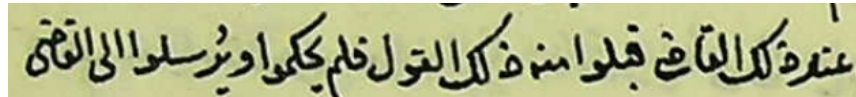
<sup>63</sup> Müellifinin sonradan doğru bir şehâdetin nakli sürecini anlattıklarına göre eğer dava menkul bir mal hakkında ise yazı yazılan kadının davacıyı davalı ve menkul mal ile birlikte şahitleri dinleyen ve yazı yazan kadıya göndermesi gerektiği ve kadının tekrar şahitlerin işaret ederek menkul malın davacıya ait olduğuna şahitlik etmelerini istemesi gerekmektedir. Borç ve gayri menkul hakkındaki davada ise tekrar şahitleri dinlemeye gerek yoktur. Müellifin ilk şahitliği geçersiz saymamayı makbul görmesinden bahsettiği dava menkul mal ile ilgili olduğu sonucu çıkarılabilir.

<sup>64</sup> Bu kadı aslında ilk yazı yazılan kadı olmalıdır. İbarenin “Şehâdetin naklini yapmak üzere yazı yazan kadının ikinci kez şahitliği dinleyerek tekrar kadıya yazı yazmasına gerek yoktur.” şeklinde anlaşılması daha uygundur.

<sup>65</sup> Şahit kelimesi metinde tekil yazılmıştır. Önceki geçen ibarede çoğul “şuhûd” kelimesi kullanılmıştı. Burada yanlış yazılmış olabilir. Zira bu konularda en az iki şahit gerekmektedir.

<sup>66</sup> İlk yazı yazan kadı yani davacının iddiasını, şahitleri yazarak davalının bulunduğu yerdeki kadıya yazı yazan kadı.

<sup>67</sup> Kadı kelimesi tekil yazıldığı halde “kabul ettiler ve hükmetmediler” şeklinde neden çoğul filler kullanıldığı anlaşılmamaktadır. Kadı kelimesi çoğul yazılacakken tekil olarak yanlış yazılmış olabilir. Zira müellif zamanındaki kadılardan bahsediyordu. Bu yüzden o yazı yazan kadılar kabul ettiler ve hükmetmediler, yani tekrar şahitleri dinlerler ama hükmetmezler yazı yazılan kadıya dinlediklerine dair yazı gönderirler.



<sup>68</sup> Davalının bulunduğu yerdeki kadı, yani kendisine ilk yazı kazılan kadı. Tekrar şahitlerin dinlenmesi için yazı yazdığı için yazı yazılan kadı metinde yazı yazan kadı olarak yazılmıştır.

<sup>69</sup> Burada müellif kadıların menkul ve diğer malları ayırmamaları hatalarını göstermektedir. Zira borç ve gayri menkulde yazı yazan kadının tekrar şahitleri dinlemesine ve kadıya yazı göndermesine gerek yoktur. İlk dinlenen şahitlik geçerlidir.

olmayan şeylerde buna göre hükmetmesi gerekir. Buradan anlaşılan şudur ki menkul malların tamamında şahitliğin naklinin suretinin, tasvirinde zikredilen illetteki müştereklikten dolayı kaçan kölede belirtilen keyfiyette olması gerekir. Zira illet hususunda müşterek olmak ma'lulde müşterek olmayı gerektirir. Bu anlattıklarımızdan özetle şu açıklamayı çıkarmak mümkündür; tüm menkullerde tercih edilen görüşe göre şahitliğin nakli caiz olursa bu menkullerde hüküm verme şekli ve gönderilen yazı (kitâb-ı hükmî) aynı keyfiyette olmalıdır.<sup>70</sup>

Müellif risâlenin son kısmında “Bir kimse Basra’dan kendisinin kaçak bir kölesi bulunduğunu söylese...” şeklinde bir örnek üzerinden ayrıntılı bir şekilde doğru olan şehâdetin nakli sürecini ve şeklini anlatmaktadır. Kadının yazısında, tanınması ya da tanımaması durumunda hangi ifadelerle davacı hakkında bilgi vereceğini, davacının meramını, ondan şahit talep ettiğini, onun şahitleri getirdiğini, onların davacı lehine şahitlik ettiğini, şahitlerin isimlerini, soy isimlerini, durumlarını, hasmın (davalının) veya vekilinin huzurda olmadığını, gaip olduğunu, davalının seferi sayılabilecek kadar uzak bir yerde bulunduğunu ve davacının iddiasını reddettiği bilgilerini yazacağını, bu yazıyı mühürleyeceğini, yazıya tarih atacağını belirtmektedir. Bu düşünülen tarihe göre kadının görevde olup olmadığına bakılacağını kaydetmektedir.<sup>71</sup> Müellif risâlenin devamında yazıyı alan kadının izlediği yoldan bahsetmekte, davalının davet edilmesi, tespiti, iddiayı kabul etmesi veya etmemesi durumunda yapılacaklara değindikten sonra yazı borç veya gayri menkul hakkında olursa kadının davacı lehine davalı aleyhine hükmedeceğini, menkul mallar hakkında olursa şahitlerin şahitliği iddia edilen malın huzurunda olmadığı için kadının davacı ile birlikte davalıyı iddia edilen malla birlikte yazıyı yazan kadının yanına göndereceğini, davalının gitmek istememesi halinde menkul malı davacıdan kefil alarak ve hüküm gereği olmaksızın davacıya teslim edeceğini ve yazı yazan kadiya göndereceğini, bir de kadiya mühürlü şahitlerle birlikte bir yazı yazacağını, yazının yazı yazan kadiya ulaşması halinde yeniden şahitlere bu malın davacıya ait olup olmadığını soracağını, şahitlerin davacıya ait olduğuna şahitlik etmeleri durumunda davacıya ait olduğuna hükmedeceğini ve kefil serbest bırakması için kendisi nezdinde sabit olan bu durumu kadiya yazacağını anlatmaktadır. Müellif naklü’ş-şehâdenin bu şeklinin *Mebsut*<sup>72</sup> isimli kitapta Ebû Yusuf’tan rivayet edildiğini nakletmektedir.<sup>73</sup> Son olarak Müellif Ebû Yusuf’tan gelen başka bir rivayet bulunduğunu ve onun şu şekilde olduğunu belirtmektedir. Yazıyı yazan kadı davacının lehine hükme-

<sup>70</sup> Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü’ş-şehâde* (Hacı Selim Ağa 297.5, 379), 91b.

<sup>71</sup> Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü’ş-şehâde* (Hacı Selim Ağa 297.5, 379), 92a.

demez zira davalı huzurda değildir, gaiptir. Yazı yazan kadı, daha önce yazı yazıp gönderdiği kadıya şahitlerin davacı lehine şahitlik yaptıklarına dair bir yazı daha yazar, yazı yazılan kadı da kefilî kefaletten serbest bırakır. Ayrıca müellif bu ikinci rivayete itibar edilmediğini de kaydederek risâlesini sona erdirmektedir.<sup>74</sup> Hüsâm Çelebî kendi zamanındaki kadıların yaptıkları hatalardan bahsettikten sonra doğru bir şekilde şehâdetin naklinin nasıl yapılacağını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

### Sonuç

Tokatlı âlimlerden biri olan Hüsâm Çelebî'nin, Osmanlı devletinin Sultan Beyâzid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde yaşadığı görülmüştür. Eserleri incelendiğinde Hüsâm Çelebî'nin daha çok fıkıh yönünün ağır bastığı anlaşılmıştır. Hüsâm Çelebî'nin isim benzerliği ve vefat tarihlerinin yakınlığı sebebiyle bazı âlimlerle karıştırıldığı, özellikle eserlerinin tespitinde bu durumun zorluklara sebep olduğu görülmüştür. Aynı şekilde ele alınan eserin el yazması olması, eserdeki konunun çok bilinen bir uygulama olmaması ve tam olarak açık bir şekilde ifade edilmemesi özellikle de kadıların yazı yazan mı yazılan mı olduğu netleştirilememesinden dolayı anlamada zorluklar yaşanmıştır.

Eserde mevzu bahis edilen “naklü’ş-şehâde” uygulamasının bir hakkın elde edilmesini, husumetlerin halledilmesini ve ortadan kaldırılmasını kolaylaştırdığı ve hızlandırdığı tespit edilmiştir. Bu uygulamanın davacı ve şahitler ile davalının farklı yerlerde bulunmaları ve bunların bir araya gelememeleri söz konusu olduğunda ortaya çıktığı görülmüştür. Kadının kendi bilgilerine dayanarak hüküm vermesine cevaz veren fakihler, yazmasına da cevaz vermişlerdir. Bu yazı hüküm verme veya mahkeme kararı değil, bilgi aktarımı olarak kabul edilmiştir. Kadının kendi bilgileri ile hüküm vermesine cevaz vermeyenler, kadının bilgisini yazı olarak diğer mahkemeye aktarmasına da izin vermemişlerdir.

Şehâdetin nakli, dava konusu had ve kısas olmayan ve tarif edilmekle bilinebilen hak, borç ve gayri menkuller olduğunda başvurulmuş bir yöntem iken daha sonra ihtiyaç

<sup>72</sup> *Mebhut*, Hanefî âlimlerinden Şemsü'l-’imme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090), Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) temel eserlerini özetlediği *el-Kaflî* isimli eserine yazdığı şerhtir. Eyyüp Said Kaya, “el-Mebhut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/214.

<sup>73</sup> Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü’ş-şehâde* (Hacı Selim Ağa 297.5, 379), 92b.

<sup>74</sup> Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü’ş-şehâde* (Hacı Selim Ağa 297.5, 379), 92a, 92b, 93a.

sebebiyle işaretle bilenen menkul mallarda da uygulanmıştır. Risâlede bu görüşün İmam Muhammed'e ait olduğu, bunun kıyasa aykırı olmakla birlikte istihsanen kabul edildiği ve müteahhir ulemanın da bunu benimsediği belirtilmiştir. Bu usûl ile bir hak iddiasında bulunan kişi bulunduğu yerdeki mahkemeye başvurabilmiş, şahitlerini kadiya dinletebilmiş ve bu tutanağı farklı yerdeki davalının bulunduğu yerin kadısına göndererek hakkını elde edebilmiştir. Fakihler bu usûlün sorunsuz bir şekilde uygulanması için bir takım şartlar da belirlemiştir.

Hüsâm Çelebî eserinde bu uygulamayı ele almış, bu uygulamanın nasıl olduğunu ve bu uygulamaya hangi durumlarda başvurulduğunu klasik Hanefî kaynaklarında yer alan bilgilerle açıkladıktan sonra kendi zamanındaki kadıların bu konudaki yanlış uygulamalarına dikkat çekmiştir. Müellif kadıların menkul mal ile diğerlerini birbirinden ayırmadıklarına ve muteber klasik kaynaklarda yer alan şehâdetin nakli usûlüne uygun amel etmediklerine vurgu yapmıştır. İşaretle şahitliğe gerek olmayan borç ve gayri menkul hakkında açılan davalarda şehâdetin nakli yapıldıktan sonra tekrar şahitlik yapılmasına ve kadıların yazışmasına gerek olmadığını belirtmiştir. Ayrıca menkul mallarla ilgili davalarda işaretle şahitlik gerektiği için şahadetin nakli yapıldıktan sonra tekrar şahitlerin işaret ederek şahitliğini dinleyip Ebû Yusuf'tan nakledilen bir görüşe göre yazarak onu yazı yazılan kadiya göndermesi gerektiğini diğer görüşe göre ise yazı yazan kadının buna göre hüküm vermesi gerektiğini de kaydetmiştir. Müellif eserinin sonunda tüm menkullerde tercih edilen görüşe göre şahitliğin naklinin caiz olduğu kabul edilecekse bu durumda menkullerde hüküm verme şekli ve gönderilen hükmî yazının aynı keyfiyette olması gerektiğine vurgu yaptıktan sonra örnek vererek doğru olan şehâdetin nakli sürecini adım adım ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

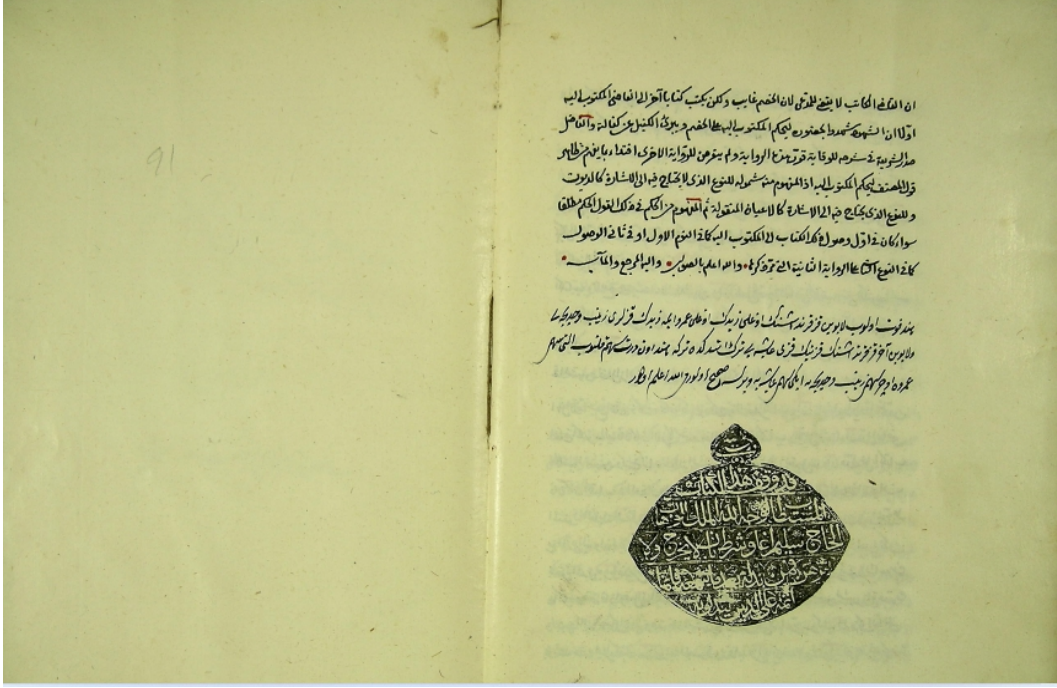


## Kaynakça

- Âlî, Mustafa Efendi. *Künhü'l-ahbâr*. 2 Cilt. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Amâsî, İbrahim b. Ahmed. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Atâî, Nev'îzâde. *Zeyl-i Şekâik (Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik)*. haz. Abdülkadir Özcan. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: MEB, 1375.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur Zweiter Supplementband*. 2 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. Mustafa Çiçekler. haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Gazzî, Ebü'l-Mekârim (Ebü's-Suûd, Ebü'l-Mehâsin) Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yâni'l-mi'eti'l-'âşire*. thk. Cebrâil Süleyman Cebbûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- Hüsâm Çelebî, Hüsâmüddîn Hüseyin bin Abdurrahmân. *Risâle-i Naklü's-şehâde*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa 297.5, 379, 91a-93a.
- İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 8 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. *Fethu'l-ğadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679). *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Kesir, ts.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Kaya, Eyyüp Said. "el-Mebsût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Komiyon. *Fetâva'l-Âlemgiriyye = el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411.

- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Ḥanefiyye*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418.
- Mecdî Efendi. *Hadâiku'ş-Şekâik (Tercüme-i Şekâik)*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Ömer Rıza, Kehhâle. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcümü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Özay, Hilal. "Tokatlı Hüsâm Çelebi'nin "Risâle fî istihlâfi'l-hatîb ve cevâzih" İsimli Eserinin İncelenmesi". 5. *Tokat Sempozyumu* (14-16 Ekim 2022), Tokat 2023.
- Öztürk, Levent. "Hüsâm Çelebi (ö. 926/1520)'nin Hayatı ve Eserleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 453-468.
- Öztürk, Levent. "Hüsâm Çelebi'nin (ö. 926/1520) Risâle Ma'lûle li-Beyâni Ahvâli'l-Kenâisi Şer'an Adlı Eseri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (2001), 135-156.
- Öztürk, Mustafa Bilal. *Eleştirinin Eleştirisi: Bilgi Tanımı Bağlamında Hüsâm Çelebi'nin Hatibzâde Tenkidi*. Eskiye, 2022.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani: Osmanlı Ünlüleri*. 6 Cilt. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Taşköprizâde, İsmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*. ed. Derya Örs. haz. Muhammed Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî. *eş-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Ḥanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyad: Dâru'r-Rifai, 1983.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Zirikî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.





Hüsâm Çelebî, *Risâle-i Naklü-ş-şehâde*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa 297.5, 379, 91a-93a.

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2023: 39-62

## İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar

*Some Reflections on Imam Abu Hanifah's Hagiographic Personality*

**Mustafa ÇAKIR**

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Dr., Presidency of Religious Affairs, Expert of  
Kurulu Uzmanı High Board of Religion Affairs

hoca\_mustafa\_@hotmail.com Orcid: 0000-0002-2942-6035

### Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

### Geliş Tarihi / Received

24.03.2023

### Kabul Tarihi / Accepted

25.06.2023

**Atıf/Cite:** Çakır, Mustafa. "İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar".  
*İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 8/1 (2023), 39-62.  
<https://doi.org/10.20486/imad.1270501>

**Etik Beyanı/Ethical Statement:** En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

**Öz**

Menkıbeler, geçmişte yaşamış din büyüklerinin ya da tarihe mâl olmuş meşhur şahsiyetlerin hayat hikâyelerini içeren anlatılardır. Tarihsel geçmişi İslâmiyet'ten önceki toplumlara uzanan menkıbelerin İslâmî literatürdeki ilk yazılı örneklerine hadis eserlerinde sahâbe-i kirâmın meziyetlerinden bahseden "menâkıb" bölümlerinde rastlanmaktadır. İlerleyen süreçte tarihte yaşamış din bilginleri, sûfiler ve önemli şahsiyetler hakkında da müstakil menâkıbnâmeler kaleme alınmaya başlanmıştır. İslâm tarihi içerisinde kendisine karşı sevgi, vefa ve bağlılığın bir sonucu olarak hakkında yoğun bir menâkıbnâme literatürü oluşan öncü imamlardan biri de Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan İmam Ebû Hanîfe'dir. İmam Ebû Hanîfe'nin hacimli eserler oluşturan ilim mirasının yanında şahsiyeti, duruşu, zühdü, takvası ve ahlakî özellikleri bu tür müstakil çalışmaların konusu olmuştur. İmam Ebû Hanîfe'nin ilmî ve ahlakî kişiliğini resmeden bu edebiyatın hacmi, onun tarih boyunca Müslüman toplumlarda ne düzeyde ilgi odağı hâline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte menâkıbnâmelerde yer verilen birtakım rivayetlerde senet ve metin tenkidi bakımından yeterli hassasiyetin gösterilmemiş olması Müslüman toplumların İmam Ebû Hanîfe hakkındaki tasavvur ve algısına olumsuz etki edebilecek bir muhteva ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe'nin müdafaası ve faziletini ortaya koyma çabası kapsamında ileri sürülen bazı argümanların ilmî ve olgusal gerçeklik açısından sorgulanmaya muhtaç olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan menâkıbnâme literatürü içerisinde esasen onun ilmî kişilik ve faziletini ortaya koymayı amaçlayan, bununla birlikte İslâm toplumunun bu öncü fakihi hakkında yanlış algı ve tasavvurlara sebep olabileceği düşünülen bazı isnat ve yakıştırmalar ilmî kriterler ışığında tahlile tabi tutulmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Fıkıh, Ebû Hanîfe, Menkıbe, Biyografi, Rivayet Tenkidi.

**Abstarct**

Hagiographies are narratives that contain the life stories of religious people or famous personalities who have made history. The first written examples of tales in Islamic literature, whose historical background back to the societies before Islam, are found in the hadith works in the "menakib" (hagiographies) sections about the virtues of the Companions. In the following period, independent hagiography began to be written about religious scholars, mystics and important personalities who lived in history. The Imam Abu Hanifah, the founder imam of the Hanafi sect, is one of the leading imams in the history of Islam, about whom intense hagiographic literature has been created as a result of love, loyalty and devotion to him. Imam Abu Hanifah's personality, stance, asceticism, piety and ethical characteristics have been the subject of such independent studies, and his scientific heritage, which creates voluminous works. The volume of this literature depicting the scientific and ethical personality of Imam Abu Hanifah shows how much attention he has become in Muslim societies throughout history. However, the lack of sensitivity in terms of criticism in some of the isnad chain and text included in the hagiographies has revealed content that can negatively affect the imagination and perception of Muslim societies about Imam Abu Hanifah. For this reason, it is seen that some of the arguments put forward within the scope of the effort to reveal the defense and virtue of Imam Abu Hanifah need to be questioned in terms of scientific and factual reality. In this research, some attributions and ascriptions that substantially aim to reveal his scientific personality and virtue in the literature of hagiography about Imam Abu Hanifah, and but which are thought to cause misconceptions and imaginations about this leading jurist of the Islamic society, are analyzed in the light of scientific criteria.

**Keywords:** Jurisprudence, Abu Hanifah, Legend, Biography, Narration Criticism.



## Giriş

Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ilmî ve ahlakî kişiliği geçmişten günümüze toplumlar üzerinde büyük bir tesir icra etmiş ve biyografi eserlerinin yanısıra pek çok müstakil çalışmanın konusu olmuştur. Hakkında yazılmış menâkıb literatürünün genişliği, onun tarihî bir şahsiyet olarak geçmişten günümüze Müslüman toplumlar üzerinde bıraktığı etkiyi gösterir mahiyettedir. Tarihî süreç içerisinde İmam Ebû Hanîfe, muhalifleri tarafından farklı amaçlarla yöneltilen bir takım haksız isnatlara hedef olabilmüş; buna karşın müntesipleri ve insaf ehli ilim adamları tarafından müdafaa edilmiştir. Kendisiyle aynı mezhebi paylaşmayan birçok İslâm bilgininin müstakil menâkıbnâmeler kaleme alarak onun hakkında ileri sürülen insaf dışı menfi yaklaşımlara cevap vermiş olması bu konuda dikkat çekici bir tespittir. Bununla birlikte geçmişte yaşamış önemli şahsiyetler hakkında aktarılan mübalağa içerikli bazı haberlerin herhangi bir tenkide tabi tutulmadan kaynaklarda yer bulmuş olması, tarihî şahsiyetlerin gerçek kimliğini gölgeleyen olağanüstü bir takım özelliklerle tanınmasına zemin hazırlayabilmiştir.

İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbevî kişiliği hakkında daha önce Zaylabidin Acimatov tarafından "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler" ismiyle 2006 yılında yayımlanmış bir makale çalışması bulunduğu burada belirtmek gerekir.<sup>1</sup> Söz konusu makalede içerik olarak İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbevî kişiliğine dair verilmiş genel bilgilerin ardından özellikle Kırgız halkı arasında yaygınlık kazanmış bazı menkıbeleri ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan menâkıb edebiyatında İmam Ebû Hanîfe'nin öne çıkarılan menkıbevî kişiliği nispeten üst bir bakışla ele alınıp tenkitsel değerlendirmeye tabi tutulacak; ayrıca genel olarak âlimlerin ve özellikle Hanefî fakihlerin bu husustaki nitelemeleri nasıl değerlendirdiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

### 1. Menkıbe: Tarifi ve Kapsamı

Menkıbe (menkabe), Arapça kökenli bir kelime olup öğünülecek davranış ve güzel ahlak örneği işler anlamına gelir. "Menâkıb", "menkıbe" kelimesinin çoğuludur.<sup>2</sup> Edebî

<sup>1</sup> Bk. Zaylabidin Acimatov, "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler", Dini Araştırmalar Dergisi 8/24 (Haziran 2006), 179-192.

<sup>2</sup> Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânul-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "nkb", 1/768; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, thk. Abdülalîm et-Tahâvî (Küveyt: Matbaatü Hükümetü'l-Küveyt, 1407/1987), 4/301.

bir kavram olarak menkıbe, din büyüklerinin ya da tarihe mal olmuş meşhur şahsiyetlerin hayatları ve olağanüstü davranışları ile ilgili hikâyeleri ifade eden bir anlatı türü olup<sup>3</sup> bu tür bilgi aktarımlarını bir araya getiren eserlere menâkıbnâme denilmektedir.

İslâmî literatürde ilk olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabının tarihte sabit meziyetlerinden bahseden rivayetleri içeren özel fasılların ismi olarak kullanılan<sup>4</sup> "menâkıb" kelimesi, daha sonraları tarihte yaşamış önemli şahsiyetlerin hâl tercümelerine dair müstakil eserler için kullanılmaya başlanmıştır.<sup>5</sup> Bu isimlendirme III/IX. asırdan itibaren tasavvuf tarihinde sûfilerin kerametlerini nakleden kıssa ve hikâyeler için de kullanılmaya başlanmıştır.<sup>6</sup>

Tarihî kökleri İslâmiyet'ten önceki toplumlara uzanan menkıbeler halk üzerinde büyük etki uyandırmıştır. Bunun nedeni, menkıbelerin topluma yabancı olmayan inanç, gelenek ve görenekler doğrultusunda teşekkül etmesi ile açıklanmaktadır. Bununla birlikte yüzyıllar içerisinde giderek büyüyen ve içerik olarak olağanüstü anlatımlardan tamamen bağımsız olamayan menkıbeler zaman zaman tarihî simaların gerçek şahsiyetlerini perdeleyecek hatta unutturacak<sup>7</sup> bir boyut kazanabilmiştir.<sup>8</sup> Bu sebeple gelinen noktada kaynak olarak halk mahsulü olan menkıbelerin, tarihî gerçeklere dayalı olanlar ve hayalî/efsanevî unsurlar taşıyanlar şeklinde ikili tasnife konu olduğu görülmektedir.<sup>9</sup>

Yazılı edebiyatta menkıbelerin; olağanüstü olayları konu edinmesi, temelinde inanç unsurunun bulunması, kısa ve sade bir anlatım tarzına sahip olması sebebiyle efsane ile aynı kapsamda değerlendirilebildiğini görmek mümkündür.<sup>10</sup> Ancak menkıbelerin önemli ölçüde gerçek kişiler üzerinden yaşanmış tarihî olayları konu edinmesi dikkate alındığında, menkıbeyi efsaneden farklı ve bağımsız edebî bir tür olarak kabul

<sup>3</sup> *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), "Menkıbe", 1369; *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005), "Menkıbe", 4/341.

<sup>4</sup> Örnek olarak bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010), "Menâkıb", 61 (No. 3489-3648; "Menâkıbu'l-Ensâr", 63 (No. 3776-3948).

<sup>5</sup> Mesela bk. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, thk. Âmir Hasan Sabrî et-Temîmî (b.y.: el-Meclisü'l-A'lâ li'-şuûni'l-İslâmiyye, 2013).

<sup>6</sup> Ahmet Ateş, "Menakıp", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1957), 7/701; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 27.

<sup>7</sup> Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB. Yayınları, 1993), 27.

<sup>8</sup> Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 58.

<sup>9</sup> Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 61-62.

<sup>10</sup> Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973), 106, 110.



etmek daha doğru görünmektedir.<sup>11</sup> Bu bakımdan, her ne kadar olağanüstü ve gerçekliği hakkında kuşku duyulan birtakım anlatılar barındırsa da, dönemlerinin özelliklerini yansıtmaları ve tarihî şahsiyetlerin halk nezdinde nasıl kabul gördüğü noktasında fikir veren önemli kaynaklar olması bakımından menâkıbnâmelerin, tenkide tabi tutulmak kaydıyla önemli bir tarihî kaynak olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür.<sup>12</sup>

## 2. İmam Ebû Hanîfe Hakkında Yazılan Menâkıbnâmeler ve Buna Yönelten Sebepler

Yaygın olarak menâkıbnâmelerin genellikle tarihin belli döneminde yaşamış şahsiyetlerin kimlik ve nesep bilgilerini, faziletlerini, ahlakî üstünlüklerini, inancı uğrunda ortaya koydukları mücadele ve kahramanlıkları ile olağanüstü birtakım özelliklerini konu edindiği görülür. İslâm dünyasında mutasavvıflara ait menâkıbnâmelerin yazılı bir edebiyat haline gelmesinin V/XI. yüzyılda yani, tasavvuf cereyanının yeterli bir gelişme ve yayılma seviyesine ulaşması sonucunda oluştuğu belirtilmektedir.<sup>13</sup> Bu tespite göre İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbelerine dair kaleme alınan eserlerin bundan çok daha erken dönemlerde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim kendisi de bir menâkıb yazarı olan İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566), İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılmış ilk eser olarak Ebû Yahya Zekeriyya b. Yahya en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 289/902) *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe* adlı eserinden söz etmektedir.<sup>14</sup> Bununla birlikte İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisi üzerinde yapılan daha özel çalışmalarda Zerencerî'nin (ö. 512/1118) aynı asır içerisinde ve nispeten daha erken sayılabilecek Ebû Hafs es-Sağîr'e (ö. 264/878) nispetle işaret ettiği *Menâkıbu Ebî Hanîfe* isimli bir eserinden de söz edilmektedir.<sup>15</sup> Dolayısıyla İmam Ebû Hanîfe hakkındaki menâkıbnâme literatürüne ait ilk örneklerin hicrî III. asır itibarıyla oluşmaya başladığını söylemek mümkündür.<sup>16</sup>

<sup>11</sup> Ocak, *Evlîya Menâkıbnâmeleri*, 60-61; Aynur Koçak, "Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Menkıbeler: Mehmed Emin Tokâdi Örneği", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 35 (2005), 274- 275.

<sup>12</sup> Ahmet Ateş, "Menakıp", 7/702.

<sup>13</sup> Ahmet Ateş, "Menakıp", 7/702; Mehmet Şeker, "Menâkıbnâmelerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu (7-9 Mayıs 2004)*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2004), 188.

<sup>14</sup> Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfete'n-Nûman* (Dımaşk: Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, 1428/2007), 8.

<sup>15</sup> Günümüze ulaşan bir kaydına rastlanılmadığı belirtilen bu esere dair tespit için bk. Huzeyfe Çeker, "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 271.

<sup>16</sup> Acimamatov, "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler", 181.

İmam Ebû Hanîfe hakkında önemli sayılabilecek hacimli bir menâkıb literatürü göze çarpmaktadır. Bu literatürün tespitini konu edinen müstakil bir çalışmanın yapılmış olması<sup>17</sup> ve tekraren bunlara burada yer vermenin çalışmamızın sınırlarını zorlayacak olması sebebiyle burada bu eserler ismen zikredilmeyecektir.<sup>18</sup> Bununla birlikte Huzeyfe Çeker tarafından yapılmış ve 2018 yılında yayımlanan çalışmada Ebû Hanîfe'nin hususi biyografisine yönelik kaleme alınmış matbu ve yazma halinde olan menâkıbnâme türü eserlerin toplamda 42 adet olarak tespit edildiği bilgisini burada paylaşmayı önemli görmekteyiz.<sup>19</sup> Fakat bu sayının tespitinde, Hanefî tabakât kitapları, tarih kaynakları ve diğer bibliyografik eserlerle, İmam Ebû Hanîfe ve mezhebine yönelik eleştirilere cevap mahiyetinde kaleme alınan çalışmalar kapsam dışında tutulduğundan,<sup>20</sup> İmam Ebû Hanîfe'ye ait menkıbeleri içeren eserlerin sadece bu kadarla sınırlı olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir.

İmam Ebû Hanîfe hakkında menâkıbnâme yazmaya sevk eden ve mezhep imam-ları içerisinde bu düzeyde ikinci bir örneği bulunmayan bu yönelişin bazı sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Bir müçtehit imama tabi olan kimsenin onu tanıma ihtiyacı

Menâkıbnâmeler insanların tâbi oldukları imamlarının biyografisi, faziletleri, menkıbeleri, ilim silsilesi ve yaşadığı dönemin şartları gibi hususlar hakkında bilgi edinmelerine olanak sağlayan kaynak olma özelliğine sahiptir.<sup>21</sup>

b) Âlimlerin İmam Ebû Hanîfe'nin konumunu tespit ederek onu layık olduğu şekilde insanlara sunma vazifesini kendilerine bir görev addetmeleri

Hz. Peygamber'in, insanların layık oldukları makama göre konumlandırılmasını tavsiye eden hadîs-i şerîfi gereği, menâkıbnâme yazarları (kendi ifadeleriyle) İmam Ebû Hanîfe'nin bulunmuş olduğu mevkiyi tespit etme ve onu layık olduğu şekilde insanlara sunma vazifesini üzerlerinde bir görev bilmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber, “أنزلوا الناس

<sup>17</sup> Bu konuda geniş bilgi için bk. Çeker, “Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları”, 269-300.

<sup>18</sup> Bu konuda ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfüzzunûn an esâmi'l-kütûb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/1837-1839; Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd, 1411/1991), 3/33-37; Ali Bardakoğlu, “Ebu Hanife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Mart 2023).

<sup>19</sup> Çeker, “Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları”, 293.

<sup>20</sup> Çeker, “Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları”, 270.

<sup>21</sup> Kâtip Çelebî, *Keşfüzzunûn*, 2/1836.

منزلهم/İnsanlara, konumlarına göre muamelede bulunun.”<sup>22</sup> buyurmuşlardır. Bu buyruktan hareketle menakıbnâme yazarları, fazilet ve irfan sahibi insanların toplumda layık oldukları değeri bulması gerektiğine inanmışlardır.

- c) Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), bir isnada göre İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi bir kısım âlimlerin eserlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin saygınlığına gölge düşürecek menfi rivayetlere yer verilmiş olması<sup>23</sup>
- d) Mutaassıp bir kısım âlimlerin sarf ettikleri sözlerde düştükleri yanlışları açıklama ihtiyacı
- e) İmam Ebû Hanîfe'nin, Kur'ân'ı Kerîm ve bazı hadîs-i şerîflerde işaret edilen seçkin İslâm önderlerinden olduğunu belirtme ihtiyacı<sup>24</sup>
- f) Teberrük (hayır ve bereket ummak)

<sup>22</sup> Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim* (Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2009), “Mukaddime”, (s. 5); Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as, *Süneni Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), “Edeb”, 20 (No. 4844).

<sup>23</sup> İbn Hacer el-Heytemî, bazı mutaassıp kimselerin kendisine getirdiği, İmam Ebû Hanîfe aleyhine yazılmış ve İmam Gazzâlî'ye nispet edilen bir kitaptan bahsetmektedir. Heytemî, aslında bu kitabın İmam Gazzâlî'ye ait olmadığını ve tespit ettiğine göre bu şahsın “Mahmud el-Gazzâlî” isminde bir Mutezilî olduğunu belirtir. Heytemî ayrıca İmam Gazzâlî'nin *İhyâu 'ulûmiddîn* adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i hâl'i hakkında yer verdiği, onu metheden ifadelerin de bunu doğruladığını ifade etmektedir. Bu da en azından Gazzâlî'nin, Ebû Hanîfe hakkındaki görüşlerinden - varsa bile - daha sonra vaz geçtiğini göstermektedir (Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 30). Nitekim tetkik edildiğinde Gazzâlî'nin söz konusu bu eserinde İmam Ebû Hanîfe'den bahsederken; “Ebû Hanife âbid, zâhid, Allah'ı bilen, Allah'tan korkan ve ilmiyle sadece Allah'ın rızasını murad eden bir zât idi” ifadesine yer verdiği görülmektedir. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), 1/28.

<sup>24</sup> Bu düşüncenin kendisi ile ilişkilendirildiği âyet-i kerîme şöyledir: “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvaya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdelers olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur.” (Yûnus 10/62-64). Yine bu manayı desteklediği düşünülen kutsî hadîs-i şerîf şöyledir: “Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ona harp ilan ederim. Kulum, bana ona farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşamaz. Nafîle ibadetlerle de bana yaklaşılmaya devam eder, ta ki sevgimi kazanır. Onu artık bir sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istediğinde onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himaye ederim. Ben yapacağım hiçbir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmekteki tereddüdüm kadar bir tereddüte düşmedim. O ölümü sevmez, oysaki ben de onun (fazla yaşlanarak) kötü bir duruma düşmesinden hoşlanmam.” (Buhârî, “Rikâk”, 38 [No. 6502]).

İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i hâli hakkında geçmiş hafız imamların uzun uza-dıya bahsetmiş olduğu gerçeğini itiraf eden menâkıbnâme müelliflerinin bu tür eserler kaleme almasının bir sebebi de teberrük ile açıklanmaktadır. Nitekim İbn Hacer el-He-ymî, Süfyan b. Uyeyne'ye (ö. 198/814) nispet edilen, “عند ذكر الصالحين تنزل الرحمة/ Salihlerin zikredildiği yerde/esnada rahmet iner.” sözünü naklederek, İmam Ebû Hanîfe'nin manevi bereketinden hissedar olmak amacıyla böyle bir çalışmaya giriştiğini belirtmektedir.<sup>25</sup>

### 3. İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği ile İlgili Öne Çıkan Bazı Hususiyetlerin Değerlendirilmesi

Menkıbe anlatanlar ya da bu alanda eser kaleme alanlar genellikle üstün özelliklerini anlattıkları şahsiyetlerin ya müntesibi ya da hayranıdır. Bu yüzden bu tür anlatılarda dinleyicilerin gönlünde bir sevgi ve meyil oluşturmak için özellikleri anlatılan şahsiyetlerin olabildiğince farklılık ve üstünlüklerine yer vermeye çalışılır.<sup>26</sup> Bu bağlamda tarihî bir şahsiyet olarak İmam Ebû Hanîfe'nin hayatı ve kişisel özellikleri hakkında aktarılagelen rivayetler incelendiğinde, onun hakkında da söylenmiş dikkat çekici bir hayli fazla hususiyetin varlığı göze çarpmaktadır.

İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılan menâkıbnâmeler içerik açısından genel olarak; Ebû Hanîfe'nin doğumu, nesebi, şemâli, Hz. Peygamber tarafından müjdelenmesi, görüştüğü sahâbîler, hoca ve talebeleri, ilme yönelişi, fıkhıdaki üstünlüğü, ibadeti, zühd ve takvası, zekâ ve feraseti, ahlakî olgunluğu, cömertliği, gördüğü bazı rüyalar, ulema ve salih insanların onun hakkında söylediği övgü dolu sözler ve şahsına yöneltilen ithamlara verilen cevaplar etrafında yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışma, İmam Ebû Hanîfe hakkında aktarılan bütün müdevvenatı değerlendirmeye müsait olmadığından burada sadece onun öne çıkarılan dikkat çekici bazı hususiyetleri üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

<sup>25</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 49-56. İmam Ebû Hanîfe'nin vefatı sonrasında teberrük konusu olduğuna bazı tarih ve menâkıbnâme kitaplarında rastlamak mümkündür. Nitekim bu hususta bilinen en meşhur örnek olarak, İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) hacetinin kabul olunması için kıldığı iki rekât namazın ardından İmam Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyaret ederek Allah'tan istekte bulunması ve isteğinin kabul olunduğunu itiraf etmesinden bahsedilebilir. Bk. Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (Zeyilleriyle birlikte)*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/135; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 157.

<sup>26</sup> *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, “Menkabe”, 4/339; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), “Menkabe”, 426.

### 3.1. Rivayet Tenkidi Açısından Değerlendirme

İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan ve onun temayüz etmiş özelliklerini tespit edip sunmayı hedefleyen menâkıbnâmelerde yer verilen rivayetlerin yeterince kritiğe tabi tutulmamış olması okuyucu zihninde birtakım kuşkulara ve farklı tasavvurlara zemin hazırlayabilecek niteliktedir. Nitekim bu tür eserlerin İmam Ebû Hanîfe hakkında naklettikleri rivayetlere kaynaklık eden bazı müelliflerin bizzat kendilerinin güvenilirlik ya da bu konuda takip ettikleri yöntem bakımından tenkit konusu olabilmiştir. Bu bağlamda mesela, İmam Ebû Hanîfe hakkında ilk menâkıbnâme kaleme alan müellifler arasında sayılan Ebü'l-Abbas Ahmed b. es-Salt el-Himmânî'nin (ö. 308/920) biyografi kaynaklarında hadis uydurmakla itham edilmiş biri olarak kaydedilmiş olmasına rağmen<sup>27</sup> menkıbevî rivayetlerde kendisinden sonraki müelliflere kaynaklık ettiği görülmektedir.<sup>28</sup> Öte yandan yine İmam Ebû Hanîfe hakkındaki menkıbevi rivayetleri bir araya getiren Hatîb el-Bağdâdî'nin, özellikle İmam hakkında olumsuz nitelemeler içeren rivayetler sebebiyle tenkitlere maruz kalmış olduğu bilinmektedir.<sup>29</sup> Kaldı ki Hatîb el-Bağdâdî'nin zikretmiş olduğu rivayetlerin bir kısmı bizzat kendisi tarafından eleştirilmiş ve sıhhat açısından problemlerine dikkat çekilmiştir.<sup>30</sup>

Bu başlıkta menâkıbnâmelerde yer verilen dikkat çekici sadece bazı örnekler üzerinden de olsa karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmanın bu konuda en azından bir bakış açısı kazandıracaklarını düşünmekteyiz.

<sup>27</sup> Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrâkûn*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1974), 123-124; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/486.

<sup>28</sup> Çeker, "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları", 271.

<sup>29</sup> *Târîhu Bağdâd* isimli eserin Mısır'da ilk baskısı yapılmış, Ezher Üniversitesi tarafından İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisinin de yer aldığı XIII. cildin toplatılmasına karar verilmiş; daha sonra ise bu cildin sonuna Eyyübi hükümdarı el-Meliku'l-Muazzam Şerefüddîn İsa b. Sultân'a (ö. 624/1227) ait *es-Sehmu'l-musîb fi'r-reddi ale'l-Hatîb* adlı tenkit çalışmasının eklenmesi kaydıyla basımına müsaade edilmiştir. Bu konudaki diğer eleştirel çalışmalar için bk. Ayhan Tekineş, "Biyografi Rivayetlerinin Tenkidi: Zahid el-Kevserî'nin Te'nîbu'l-Hatib Örneği", *EKEV Akademi Dergisi* 23 (2005), 158-160.

<sup>30</sup> Nitekim Hatîb el-Bağdâdî, İmam Ebû Hanîfe ile ilgili onu öven birçok rivayetin yanı sıra insaf sınırlarını aşan; sünneti hafife aldığı, hadislere karşı lakayt davrandığı, hadiste cahil olduğu, Deccal diye nitelendirildiği, ümmetin fitnesi, İslâm'da benzeri görülmemiş uğursuz ve en zararlı şahsiyet olduğu, sapmış ve saptırıcı olduğu, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) gibi zatların, vefatı sonrasında onun için asla rahmet okumayıp "Onun gibi bir musibetten bizleri kurtaran Allah'a hamd olsun" dediği, İmam Ebû Hanîfe'ye yapılan beddualar vb. oldukça fazla rivayete yer verdiği görülmektedir. Rivayetlerle ilgili bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/325-426.

Menâkıb kitaplarının genellikle ilk bölümlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin faziletinden bahsedilirken, onun Hz. Peygamber tarafından müjdelendiğine dair rivayetlere yer verildiği görülür.<sup>31</sup> Ancak bu konuda nispeten erken sayılabilen bazı menâkıbnâmelerde ya da daha sonraki dönemlerde rivayet tenkidi noktasında daha hassas davranan müelliflerin çalışmalarında bu bölümün olmadığı göze çarpmaktadır. İbn Ebî'l-Avâm'ın (ö. 335/946) *Fedâilu Ebî Hanîfe*, Saymerî'nin (ö. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*, İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) *el-İntikâ* ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Menâkıbu Ebî Hanîfe* adlı çalışmalarını buna örnek olarak vermek mümkündür. Diğer taraftan Hatib el-Bağdâdî, eserinde yer verdiği bu rivayetlerin *batıl ve uydurma* olduğunu açıkça beyan etmesine rağmen bu gibi bilgilerin sonraki dönem bazı menâkıb kitapları tarafından herhangi bir tenkide tabi tutulmadan doğrudan nakledilmiş olması da dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber'e isnat edilen İmam Ebû Hanîfe ile ilişkili rivayetlerin bazıları şu şekildedir:

a) “Ümmetimin içinden birisi çıkacaktır. Adı Numân, künyesi de Ebû Hanîfe'dir. O, ümmetimin kandilidir; o, ümmetimin kandilidir; o, ümmetimin kandilidir.”<sup>32</sup>

İbnü'l-Cevzî ve Hatib el-Bağdâdî bu rivayetin *mevzu/uydurma* olduğunu belirtmektedirler.<sup>33</sup> Aynı şekilde Ali el-Kârî de (ö. 1014/1605), bu rivayetin *mevzu/uydurma* olduğu hususunda muhaddislerin ittifakı olduğunu söylemektedir.<sup>34</sup>

Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952), muhaddislerin bu rivayet hakkında *mevzu/uydurma* hükmü vermiş olduğunu dile getirmesine rağmen, söz konusu bu rivayetin farklı tariklerle nakledilen varyantlarının bulunmasını, böyle bir haberin aslının olduğuna delaletle yorumlaması dikkat çekicidir. Kevserî bu hususta ayrıca şunları söylemektedir: “Ebû Hanîfe ömrü boyunca zulüm görmüş, hapisanelerde vefat etmiş ve

<sup>31</sup> Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabyîzu's-sahîfe bi menâkıbi Ebî Hanîfe*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr (Beirut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 31-33; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 46-50; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *Ukûdu'l-cumân fi menâkıbi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe'te'n-Nu'mân*, thk. Mevlevî Muhammed Molla Abdülkadir el-Afgânî (Mekke: Câmiatü Melik Abdülazîz, 1398-1399), 63-69.

<sup>32</sup> Benzer rivayetler için bk. Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 48; Sâlihî, *Ukûdü'l-cumân*, 67; Murat, Şimşek, - Şaban Kütük, “Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 95.

<sup>33</sup> Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/336; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzuat mine'l-ehâdîsi'l-merfûat*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü'Selefiyye, 1386/1966), 2/48-49.

<sup>34</sup> Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultân (Ali el-Kârî), *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beirut: Dâru'l-Emâne - Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971), 76.

ilmi doğu ve batının en uzak noktalarına yayılmıştır. Asırlardan beri bazı fakih, muhaddis ve tarihçilerin düşmanca tutumlarına rağmen ümmetin yarısı ya da üçte biri onun fikhına tabi olmaktadır. Öyleyse Hz. Peygamber'in bu hadisinin gaybî haberlerden olması uzak görülemez."<sup>35</sup>

**b)** “Benden sonra bir adam gelecektir. Onun ismi Numân b. Sabit, Künyesi de Ebû Hanîfe'dir. Allah'ın dini ve benim sünnetim onun elinde ihya edilecektir.”<sup>36</sup>

Hatîb el-Bağdâdî, bu hadisin *mevzu* ve *batıl* olduğunu söylemektedir.<sup>37</sup>

**c)** “Şayet iman Süreyya yıldızında asılı olsa, Farşlılar ona mutlaka ulaşırlardı.”<sup>38</sup>

Suyûtî bu sözü İmam Ebû Hanîfe'nin çıkacağına dair Hz. Peygamber'in müjdesini taşıyan bir hadis olarak rivayet eder.<sup>39</sup> Değişik varyantları bulunan bu rivayetin Buhârî ve Müslim'deki şekli ise şöyledir:

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: “Biz Peygamberin yanında oturuyorduk. Kendisine Cuma Sûresi indirildi. “Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir.)”<sup>40</sup> âyetine geldiği zaman râvi dedi ki, Ben;

– Yâ Rasûlallah! Bize henüz katılmayanlar kimlerdir? diye sordum.

Rasûlullah sorana cevap vermedi. Râvi bu soruyu üç defa sordu ve Selmân-ı Fârisî de aramızda idi. Rasûlullah elini Selmân'ın üzerine koyarak;

– “Eğer iman (din) Süreyya yıldızında olsaydı şunlardan birtakım adamlar - yahut bir adam- muhakkak onu uzanıp alırdı.” buyurdular.<sup>41</sup>

Muhammed Ebû Zehra, söz konusu bu rivayetlerden hareketle, “İlmin Fâris evlâdının elinde gelişiğine dair Hz. Peygamber'in vermiş olduğu haber doğru çıktı... Kitaplardaki hadisin ibaresi değişik olsa da manası birdir. Bu hadis-i şerifin doğruluğuna bakın ki, gerçekten sahabeden sonra ilim, pek de kısa olmayan bir müddet mevâlîde devam etmiştir, öyle olunca Ebû Hanîfe Numan'ın mevâliden olmasında hayreti mucip bir şey yoktur. Çünkü İslâm devletinde ilim çevrelerini mevâlî teşkil ediyor.” demektedir.<sup>42</sup>

<sup>35</sup> Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkehû fî tercemeti Ebî Hanîfete mine'l-ekâzîb* (b.y.: y.y., 1410/1990), 61-62.

<sup>36</sup> Sâlihî, *Ukûdü'l-cümân*, 67.

<sup>37</sup> Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/287.

<sup>38</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 46.

<sup>39</sup> Suyûtî, *Tabyîzu's-sahîfe*, 33.

<sup>40</sup> el-Cuma 62/3.

<sup>41</sup> Buhârî, “Tefsîr”, 62 (No. 4897); Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 231 (No. 2546).

Ebu Zehra'nın bu sözü sadece ilgili hadis rivayeti ve onun dolaylı işareti bağlamında ele alındığı takdirde bu yorumun haklılık payı olabileceğini söylemek mümkündür. Fakat bu rivayetten sadece İmam Ebû Hanîfe'nin geleceği hükmünü çıkarmak ya da bu hükmü sadece ona has kılmak yerine, onun gibi olan diğer seçkin İslâm âlimlerinin de bu kategoriye dâhil etmenin hadisin muhtevası açısından daha ölçülü bir yorum olacağı söylenebilir. Nitekim İmam Ebû Hanîfe mutlaka bir hadisin muhtevasına konu edilecekse, Hz. Peygamber'in kıyamete kadar ümmetinden bir grubun hakkın destekçisi olup bu uğurda mücadele edeceğini bildirdiği ve Buhârî'nin de "Bunlar ilim ehli kimselerdir." diye vasıflandırdığı<sup>43</sup> gurup içerisinde değerlendirilmesi zaten mümkündür.

Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî (ö. 942/1535), kaleme aldığı menâkıbnâmesinde İmam Ebû Hanîfe hakkında Hz. Peygamber'e nispetle aktarılan bu tür rivayetlere yer vererek bunlar hakkında sonuç olarak şöyle demektedir: "İmam Ebû Hanîfe'nin bu tür uydurma ve hadislerle azıcık ilgisi olanların nazarında bir kıymet ifade etmeyen rivayetlerle desteklenmeye ihtiyacı yoktur."<sup>44</sup>

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle doğrudan İmam Ebû Hanîfe hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen ve özellikle İmam Ebû Hanîfe'nin ismen geçtiği rivayetlerin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bazı çevreler bu rivayetlerle İmam Ebû Hanîfe'nin şanını yüceltmeye çalışmak istemişlerse de, İmam Ebû Hanîfe'nin konumu ve faziletini ispat etmek için bu tür rivayetlerin desteğine ihtiyaç bulunmadığı kuşkusuzdur. Zira onun, ilmî ve ahlakî kişiliğiyle kendisini kanıtlamış olduğu tarihin şahitliği ile sabittir. Bu konuda İmam Şâfiî'ye nispetle aktarılan; "الناس في الفقه عيال على أبي حنيفة/ İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'ye borçludurlar."<sup>45</sup> sözünün yanı sıra tarih boyunca onun mezhebine tabi olanların çokluğu, Müslüman toplumlar ve ilim dünyası nezdinde görmüş olduğu kabulü açıkça ortaya koymaktadır.

Mezhebi taassuba dayalı üstün tutma ve yerme anlayışının tipik bir yansıması olarak imamları birbiri ile mukayese etme hastalığının bu tür rivayetlerin ihdas edilmesinde önemli bir sebep teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Öte yandan mezhep imamları hakkında uydurulan bu tür haberlerin sadece İmam Ebû Hanîfe'ye mahsus olmadığı,

<sup>42</sup> Muhammed Ebu Zehra, *Ebû Hanîfe* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî ts.), 19. Eserin çevirisi için ayrıca bk. Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: DİB. Yayınları, 2005), 25.

<sup>43</sup> Buhârî, "İ'tisâm", 10 (Bab Başlığı).

<sup>44</sup> Sâlihî, *Ukûdu'l-cumân*, 69.

<sup>45</sup> Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd* 13/346.



diğer imamlar hakkında da benzer uydurma rivayetleri aktarmak ya da sahih bazı rivayetleri mezhep imamlarına işaret olarak yorumlama türünden örneklerin kaynaklarda yer aldığını da ayrıca belirtmek gerekir.<sup>46</sup> Nitekim diğer imamlar hakkında da ileri sürüldüğü görülen, “Ümmetim içerisinde Muhammed b. İdrîs isminde bir adam bulunur ki, bu kişi İblisten daha zararlıdır. Yine ümmetim içerisinde ismi Ebû Hanîfe olan bir zat bulunur ki, o ümmetimin kandilidir.”<sup>47</sup> şeklindeki uydurma rivayetler de bunu göstermektedir.

### 3.2. İlmî ve Olgusal Tutarlılık Bakımından Değerlendirme

İmam Ebû Hanîfe’yi menkıbeler üzerinden anlatan menakıbnâme yazarları İmam Ebû Hanîfe’nin üstünlüklerinden söz ederken, onu yüceltecek çok şeyler söylemişlerdir. Bunlardan sadece biri olarak, İbn Şübrüme’ye (ö. 144/761) nispet edilen “عجرت النساء مثل أن تلد النعمان/Analar onun gibisini doğurmaktan aciz kalmışlardır.”<sup>48</sup> sözü bu husustaki veciz bir örneklerden biri olarak burada zikredilebilir.

Her şeyden önce İmam Ebû Hanîfe’nin ilmî kişiliğini, zühd ve takvasını takdir amacıyla aktarılagelen olağanüstü nitelermeler, onun bu konuda insanlar üzerinde bırakmış olduğu derin etkinin bir sonucu olarak görülebilir. Ancak bu tür bazı menkıbelerin bir beşer takatinin yanında, ilmî tutarlılığı ve tarihî gerçeklere uygunluğu bakımından zihinlerde bazı sorular oluşturduğu da göz ardı edilemez. Bu kapsamda İmam Ebû Hanîfe’ye nispet edilen bu tür örnek bazı nitelermeler şöyledir:

a) Menâkıbnâmelerde İmam Ebû Hanîfe’nin, zamanının fakihî olduğu ve hayreti mucip bir zekâyâ sahip olduğu şeklindeki ifadelere yer verilirken aynı zamanda Süfyan es-Sevrî ve İmam Mâlik (ö. 179/795) gibi o dönemin bazı âlimleri ile de yarıştırdığı görülmektedir.

Söz gelimi, Abdullah b. Mübarek’e (ö. 181/797); “İmam Mâlik mi daha fakihtir yoksa İmam Ebû Hanîfe mi?” diye sorulan soruya, “Ebû Hanîfe” şeklinde cevap verdiği belirtilir.<sup>49</sup> Ancak Mâlikî kaynaklara bakıldığında İbnü’l-Mübarek’e yöneltilen aynı

<sup>46</sup> Bu konuda bk. Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerîm et-Tûfî, *et-Ta’yîn fi şerhi’l-Erba’in*, thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1419/1998), 264-265.

<sup>47</sup> Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr es-Suyûtî, *el-Leâliu’l-masnû’a fi’l-ehâdisi’l-mevzû’a* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996), 417.

<sup>48</sup> Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber, *Kitâbu’l-intikâ fi fedâili’l-emma’i’s-selasetil-fukahâ* (Halep: Mektebetü’l-Matbûati’l-İslamiyye, 1417/1997), 202.

<sup>49</sup> Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1405/1985), 74.

soruya, onun; “Mâlik, üstadım Ebû Hanîfe’den daha bilgindir.” dediği kaydedilmektedir.<sup>50</sup>

Bir başka örnek rivayet grubunda İmam Ebû Hanîfe’nin gerçek fakih, Süfyan es-Sevrî’nin ise mütefakkih (fakih geçinen kimselerden) olduğu gibi bilgilere yer verildiği görülmektedir.<sup>51</sup> Buna mukabil yine menâkıbnâmelerde Süfyan es-Sevrî ile İmam Ebû Hanîfe’nin birlikte hac yaptıklarından, bu esnada İmam Ebû Hanîfe’ye karşı saygısından sorulan hiçbir soruda onun önüne geçmediğinden de bahsedilmektedir.<sup>52</sup>

İşin esasına bakıldığında İmam Ebû Hanîfe’nin arkasından bu şekilde konuşmalara müsaade etmeyecek bir kişiliğe sahip olduğunu şu örnek açıklamaktadır:

İmam Ebû Hanîfe’ye, Alkame mi (ö. 62/682) yoksa Esved mi (ö. 74/694) daha faziletlidir? diye sorduklarında o, şöyle cevap vermiştir:

“Bize gerekli olan onları dua ve istiğfar ile yâd etmektir. Ben nasıl olur da onlardan birini diğerine üstün tutarım!”<sup>53</sup>

**b)** İmam Ebû Hanîfe hakkında aktarılan bir başka müşahedenin onun hakkında olağanüstü nitelermeler içerdiği görülmektedir. Nitekim rivayete göre İmam Ebû Hanîfe’nin vefatının ardından cinler ona ağlamış ve onlar tarafından söylenen şu beyitler üç gece art arda insanlar tarafından duyulmuştur:

ذهب الفقه فلا فقه لكم      فا التقوا الله وكونوا خلفا  
مات النعمان فمن هذا الذي      يحيي الليل اذا ما سحفا

“Fıkıh gitmiştir, artık sizin için fıkıh yok. Allah’tan korkun ve ona halef olun!

Numan ölmüştür. O Numan ki, gece çöktüğünde geceleri ihya ederdi.”<sup>54</sup>

Bu rivayeti aktaran Sadaka el-Mekâbirî’nin (ö. ?), hakikatte mübalağa ehli bir kimse olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.<sup>55</sup>

<sup>50</sup> Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu’l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1412/1992), 1/25.

<sup>51</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Menâkıbu’l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyh*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî - Ebu’l-Vefâ el-Afgânî (Haydarabad: Lecnetü İhyâi’l-Maârifî’n-Nu’mâniyye, 1419/1998), 29-33.

<sup>52</sup> Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 74.

<sup>53</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, 56.

<sup>54</sup> Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 94; Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, 156.

<sup>55</sup> Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1416/1996), 10/317; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/333.

c) İmam Ebû Hanîfe'nin ibadet, zühd ve takvası ile ilgili bazı aktarımların normal bir insan takatinin üzerinde nitelemeler olduğu görülmektedir. İmam'ın hayatıyla ilgili müstakil bir eser kaleme almış olan Muhammed Ebu Zehra'nın da belirttiği gibi, mübalağa içeren söz konusu bu tür aktarımları toptan reddetmek mümkün olmadığı gibi istisnasız kabul etmek de mümkün görünmemektedir.<sup>56</sup>

İmam Ebû Hanîfe'nin ileri düzeyde takva sahibi, faziletli bir âbid ve gerçek anlamda bir imam ve önder şahsiyet olduğunda şüphe yoktur. Nitekim İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri bağlamında, şahsi özellikleri ile ilgili birçok rivayeti bir araya getirip yer yer değerlendirmeye tabi tutan İbn Hacer el-Heytemî, özellikle ibadet ve teheccüdü hakkında tevatür olduğu bilgisine yer vermektedir.<sup>57</sup> Menâkıb kitapları dışındaki diğer bazı eserlerde de bu hususta ittifak olduğu bilgisini görmek mümkündür.<sup>58</sup> Ancak bu bağlamda sevgi ve tazimi yüksek düzeyde ifade etmek istemekten kaynaklandığını söyleyebileceğimiz mübalağa içerikli bir kısım isnatların meselenin olgusal gerçekliğini tespit açısından diğer bazı rivayetlerle mukayeseli olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İmam Ebû Yûsuf'tan (ö. 182/798) rivayet edildiğine göre, bir gün İmam Ebû Hanîfe ile birlikte yürürlerken bir çocuğun; "İşte bu, geceleri uyumayan Ebû Hanîfe'dir." diye bağırdığını işitirler. Bunun üzerine İmam Ebû Hanîfe, öğrencisi İmam Ebû Yûsuf'a; "Görmüyor musun bu çocuklar ne diyorlar? Artık bundan böyle Allah'a kavuşana kadar yatağa yatmamak Allah'ın benim üzerimde bir hakkıdır."<sup>59</sup> der. Bir diğer rivayete göre ise, insanlar onun hakkında yapmadığı bir şeyi konuşmasınlar diye artık bu şekilde hareket etmeyi kendisine görev bilmiştir.<sup>60</sup> Yine İmam Ebû Yûsuf'a nispetle, kendisinin yirmi beş yıl İmam Ebû Hanîfe ile birlikte bulunduğunu, kendisinden önceki arkadaşlarının da naklettiğine göre, akşam/yatsı abdestiyle tam kırk yıl sabah namazı kıldığı söylenmektedir.<sup>61</sup> Bir başka rivayete göre, geceyi bütünüyle ibadetle geçirdiği, her

<sup>56</sup> Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, 10.

<sup>57</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 91.

<sup>58</sup> Muhammed Abdürreşid en-Nu'mânî, *Mekânetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-hadis* (Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1416/1995), 15-16.

<sup>59</sup> Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 52- 53.

<sup>60</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 92; Ayrıca bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/355.

<sup>61</sup> Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 55; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 91. İmam Ebu Hanîfe'nin yatsı abdestiyle sabah namazını kıldığı yıl konusunda 30 ve 45 gibi farklı rakamların verilmekte olduğu tespitinin yanında, "40" rakamının verildiği bazı rivayetlerin, isnadında hadis uyduran ravi olması sebebiyle *muvsû* olduğu ifade edilmektedir (Bk. Mustafa Öztoprak, "Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe ile İlgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (Aralık 2013), 116. Öte yandan İmam

gecenin ilk fecrinde de Kur'ân'ı hatmettiği, ayrıca onu takip ettiğini söyleyen kimseler tarafından iftar ettiği (oruç tutmadığı) bir güne ya da uyuduğu bir geceye rastlanmadığı söylenmiştir.<sup>62</sup> Farklı bir diğer aktarımda, Ebû Mutî' el-Belhî'nin (ö. 198/813), gecenin hangi vaktinde tavafa gittiyse İmam Ebû Hanîfe'nin orada tavafta bulunduğunu nakletmesi de bu konudaki bir başka müşahedeyi yansıtmaktadır.<sup>63</sup> Buna karşın İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisine dair kaleme alınan diğer bazı çalışmalarda gece ibadeti hakkında bilgi verilirken, kırklı rakamların verilmediği ve genel âdeti olarak ve özellikle kış mevsimlerinde yatsıdan sonra bir miktar uyuduğu belirtilmektedir.<sup>64</sup>

Yukarıda aktarılan rivayetlerden hareketle, İmam Ebû Hanîfe'nin özellikle ibadet hayatı hakkında aktarılan bir kısım bilgilerin beşer takatinin üzerinde bazı nitelermeler içerdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten böyle bir ibadet hayatına güç yetirebilmek normal insanlar için tahammül edilmesi zor bir şeydir. Öte yandan Hz. Peygamber'in, bu ve benzeri bir tutum içerisine girmek isteyen sahabeye karşı sergilediği tavır bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-85) "Allah'a yemin ederim ki, yaşadığım sürece gündüzleri muhakkak oruç tutup, geceleri de ibadet ve tâatle uyanık geçireceğim." şeklindeki azim ve kastını haber alınca bunu tasvip etmediği ve bu konudaki ölçünün nasıl olması gerektiğini ona öğrettiği bilinmektedir. "Nasıl hatim yapıyorsun?" diye sorguladığı aynı sahâbîden "Her gece" cevabını aldığı anda ise, önce ayda bir kere hatim yapmasını, daha fazla yapmak istemesi karşısında ise, nihayet yedi günden daha erken bir süre içerisinde hatmi tamamlamaktan sakınmasını öğütlemiştir.<sup>65</sup> Bu sakındırmanın akabinde Hz. Peygamber'in; "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir."<sup>66</sup> ifadesine bakıldığında, ilk planda bu hususta konulan ölçüleri aşmanın sünnete uygun bir eylem olamayacağı akla gelmektedir. Ancak bu husustaki rivayetleri nakleden ve kendisi de aynı zamanda bir menâkıb yazarı olan Hanefî fakih Kerderî (ö. 827/1424), söz konusu aktarımlarda herhangi bir problem

Ebû Hanîfe'nin 45 yıl boyunca 5 vakit namazı tek abdest ile kıldığına dair rivayetler de söz konusudur (Bk. Şimşek - Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebû Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", 126.

<sup>62</sup> Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 55.

<sup>63</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 91.

<sup>64</sup> Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî, *Fedâilu Ebî Hanîfe ve ahbâruhû ve menâkıbuhû* (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010), 58; İmamzâde Salih Saim, *İmâm-ı Azam ve eimme-i selâse* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1314/1896), 6.

<sup>65</sup> Buhârî, "Savm" 55 (No. 1975); "Enbiyâ" 37 (No. 3418); "Nikâh" 89 (No. 5199); Müslim, "Sıyâm" 181-184 (No. 1159).

<sup>66</sup> Buhârî, "Nikâh", 1 (No. 5063); Müslim, "Nikâh", 5 (No. 1401).

görmeyerek, Hz. Peygamber'in bu husustaki sakındırmasının, tabiat itibarıyla bıkkınlığa meyilli kimseler için olduğunu, dolayısıyla buradaki uyarmanın ümmete şefkat/acıma mahiyetinde olup tahrîm (haram kılma) amaçlı olmadığı yorumunu yaptığı görülmektedir.<sup>67</sup>

İmam Ebû Hanîfe'nin ibadet hayatı hakkındaki bazı vasıflandırmaların bidat ve dalalet olduğunu iddia edenlere karşı Abdülhay el-Leknevî de (ö. 1886) cevap verme ihtiyacı duymuştur. Nitekim Leknevî, böyle bir şeyi duymaktan ürperdiğini ve derin bir hayrete düştüğünü belirterek, takat ölçüsünde çok ibadet, gecenin bütününi ihya etme ve Kur'ân'ı bir gecede hatmetmek şeklindeki hususiyetlerin sahih yollarla nakledilmiş olduğunu, ayrıca bunun sahâbe ve tabiîn gibi selef-i sâlihînden birçok kimsenin âdeti olduğunu ifade etmiştir.<sup>68</sup>

Bütün bu bilgi ve değerlendirmelerden hareketle, İmam Ebû Hanîfe hakkındaki bu tür aktarımların kanaatimizce onun ibadet ve zühdüne dair derinliğini ve bu konudaki şöhretini ifade etmek üzere anlatılan çokluktan kinaye betimlemeler olduğunu söylemek daha doğru görünmektedir.

**d)** Rivayete göre İmam Ebû Hanîfe, son haccı esnasında Kâbe'nin içerisine girip namaz kılmış, namazın birinci rekâtında tek ayağı üzere Kur'ân'ın yarısını, ikinci rekâtında da diğer ayağı üzere kalan yarısını okuyarak hatmetmiştir. Sonrasında ise; "Ya Rabbi! Ya Rabbi! Sana hakkıyla kulluk edemedim ama seni hakkıyla bildim, hizmetin noksanlığını ibadetin kemaline bağışla!" demiş; bu niyaz üzerine ise ona gaipen şöyle seslenilmiş: "Bildin ve hizmeti tamamladın! Biz de seni ve kıyamete kadar sana tâbi olanları bağışladık."<sup>69</sup>

<sup>67</sup> Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1321/1903), 240.

<sup>68</sup> Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed*, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011), 1/124-125. Müellifin bu konudaki delilleri özel olarak bir araya getirmiş olduğu çalışması için ayrıca bk. Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *İkâmetü'l-hüccce alâ enne'l-iksâre fi't-taabbudi leyse bi-bid'a* (Çok İbadet Etmenin Bid'at Olmadığına Dair Deliller), çev. Sırrı Fuat Ateş (Ankara: İlkadım Yayınları, 2015).

<sup>69</sup> Sâlihî, *Ukûdü'l-cümân*, 221; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 94. Söz konusu rivayet, Ebu'l-Hüseyn el-Hemedânî'nin "*Hizânetü'l-müftîn*" adlı eserinden naklen senetsiz olarak aktarılmaktadır.

Allah'ın zât ve sıfatlarının künhüne vâkıf olmak mahlûkat için imkân dışı olunca,<sup>70</sup> buradaki hakkıyla bilmenin (marifet) keyfiyeti merak konusu olabilmektedir. Bu konuda âlimler tarafından yapılan bazı yorumlar şöyledir:

İbn Hacer el-Heytemî burada, Allah'ı layığıyla bilebilmek mümkün olmadığı halde bu sözün İmam tarafından söylenmesini şu şekilde yorumlar: “Bu söz, ‘ben seni bana layık olan şekilde ve ilmimin yettiği ölçüde bildim’ anlamında caiz olabilir. Yoksa Seyyidü'l-Mürselîn (s.a.s.) bile (duası içerisinde) ‘Allah'ım! Lâyık olduğun şekilde sana karşı övgülerimi sayıp sıralayamam. Sen kendini nasıl senâ (medih) ettiysen öylesin.’<sup>71</sup> buyurmuşlardır.<sup>72</sup>

Hanefî fakih İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), buradaki “marifet”i, “şanına ve büyüklüğüne delalet eden sıfatları ile bilmek” şeklinde açıklamıştır.<sup>73</sup>

Yukarıda aktarılan rivayette yer alan ve zihinleri kurcalayan bir diğer husus da, namazda ayağın yerden kaldırılması ve o halde namaza devam edilmesi meselesidir. Hâlbuki Hanefî fikhî açısından bu fiil –bir özre mebni olması müstesna - namaz adabıyla bağdaşmayan mekruh bir eylem olarak değerlendirilmiştir.<sup>74</sup> Nitekim İbn Âbidîn, böyle bir davranışın sünnete aykırı olduğunu açıkça belirtmektedir.<sup>75</sup> Buna rağmen yine de mezhep içerisinde bazı âlimlerin İmam'ın bu durumunu; bir özür hali ile açıklama, tezellül (Rab karşısında kendisini alçaltma) ya da nefse karşı koyma (cihad) amacıyla böyle yapmış olabileceğini belirterek söz konusu keraheti kaldırma çabası içerisinde girdikleri görülmektedir.<sup>76</sup>

Buraya kadar yer verilen bilgilerden hareketle, her ne kadar İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılmış menâkıbnamelerdeki rivayetler ekseriyet itibarıyla vakiya uygunluk açısından kabul edilebilecek durumda olsa da, bir kısmında bazı aşırı vasıflandırmaların

<sup>70</sup> Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kâdîr şerhu'l-Câmi's-sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972), 2/410.

<sup>71</sup> Ebû Dâvud, “Vitr”, 5 (No. 1429).

<sup>72</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 94.

<sup>73</sup> Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/52.

<sup>74</sup> Ebûbekir b. Ali (Haddâd), *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/134; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 1/777.

<sup>75</sup> İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/52.

<sup>76</sup> İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/52; Eşref Ali et-Tehânevî, *i'lâu's-sünen* (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 1414/1993), 4/325.

bulunduğunu söylemenin İmam Ebû Hanîfe'nin o mümtaz şahsiyetine leke getirmeyeceğini ve onun değerinden bir şey eksiltmeyeceğini kabul etmek gerekir. İmam Ebû Hanîfe hakkında Hanefî fukahâsından nakledilen bazı rivayetlerin yine bir kısım Hanefî fakihleri tarafından değerlendirmeye tabi tutulması da kanaatimizce bu görüşü destekler mahiyettedir. Nitekim onun mezhebine müntesip fakihler ona yöneltilen asılsız ithamlar karşısında hakikati söylemekten geri durmadıkları gibi, imamlarına nispet edilecek aşırılık ifade eden ya da hakikatle uyumlu olmayan değerlendirmelere de göz yummamışlardır. Söz konusu bu duruşu yansıtan aşağıdaki örneğin bu değerlendirmemize açıklık kazandıracığını düşünmekteyiz:

Hanefî mezhebinin muteber metinlerinden biri olarak bilinen *ed-Dürri'l-Muhtâr* adlı eserin müellifi Haskefî (ö. 1088/1677) bu eserinin mukaddimesinde İmam Ebû Hanîfe'nin faziletine dair birtakım tespitlere yer vererek onun üstünlüğünü belirtmek istemiştir. Bu tespitler başlıca şöyledir:

- a) Hz. Peygamber'e nispetle; "Âdem benimle iftihar ettiği gibi ben de ümmetimden ismi Numan, künyesi Ebû Hanîfe olan zat ile iftihar ederim ki, o ümmetimin kandilidir." rivayetine yer vermiştir.
- b) İmam Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan sonraki en büyük mucizelerinden olduğu bilgisini paylaşmıştır.
- c) Hz. İsa'nın gökten nüzulünden sonra onun mezhebiyle amel edeceği tespitini aktarmıştır.
- d) Onun ümmet içerisindeki durumunun Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) gibi olduğu ifade edilmiştir.

Söz konusu tespitlere ilaveten İbn Âbidîn'in yukarıdaki eser üzerine yazdığı *Hâşiye*'sinde diğer bazı Hanefî kaynaklardan aktardığı şu tespitler de vardır:

- ◆ En son inkıraza uğrayacak mezhebin Hanefîlik olduğu iddiası,
- ◆ Hızır'ın (a.s.) şer'î hükümleri İmam Ebû Hanîfe'den öğrenip İmam Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) öğrettiği bilgisi,
- ◆ Mehdî'nin zuhur ettiği zaman bu mezhebi taklit edeceği söylemi.

Yukarıda sıralanan iddialar hakkında İbn Âbidîn'in söz konusu bu metin üzerine kaleme aldığı *Reddü'l-Muhtâr* adlı *Hâşiye*'deki değerlendirmelerine bakıldığında, bu hususta serdedilen rivayetlerin çoğunun uydurma, erken dönem Hanefî imamları tarafından mevzu bahis edilmemiş ve sonraki dönemlerde ileri sürülen iddialar olduğu, bir kısmının da ehl-i keşiften nakledilen, müsellemler ve kendisine dayanılabilecek iddialar

olmadığı açıkça görülmektedir.<sup>77</sup> Öte yandan Leknevî de aynı şekilde yukarıda belirtilen yakıştırmaların ve bu meyandaki rivayet ve menkıbelerin aslının bulunmadığını dile getirmektedir.<sup>78</sup> Öyleyse, İmam Ebû Hanîfe'ye yönelik itham ve saldırılara karşı, onu koruyup müdafaa etmeyi kendisine görev bilmiş İbn Hacer el-Heytemî'nin de ifadesiyle, "İmam Ebû Hanîfe'nin fazilet ve üstünlüğünü ifade etmek için uydurma haberlerin desteğine lüzum yoktur."<sup>79</sup> İmam Ebû Hanîfe'nin İslâm tarihi içerisinde ilmî mirası ve örnek hayatı ile açmış olduğu çığır, seçkin ulemanın asırlara sâri takdirine mazhar oluşu ve Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu tarafından asırlarca titizlikle rehber kabul edilen bir önder olması onun gerçek değerini gösteren en büyük ispat vasıtası olması bakımından yeterlidir.

### Sonuç

İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınmış menâkıbnâmeler onun biyografisi hakkında fikir veren, kıymet ve faziletini ortaya koymayı amaçlayan biyografik eserlerdir. Tarihî süreç içerisinde İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan eserlerin sayıca çokluğu onun geçmişten günümüze Müslüman toplumlar üzerinde bırakmış olduğu derin tesirin göstergesi niteliğindedir.

Menâkıbnâmelerde İmam Ebû Hanîfe'nin ilmî ve ahlakî kişiliği, fazilet ve üstünlükleri ön plana çıkarılmış; şahsına yönelik menfi isnat ve eleştirilere cevaplar verilmiştir. Hakkındaki olumsuz yargılara yer veren rivayetlerin genel olarak haset ya da düşmanlık neticesinde söylenmiş, sıhhati sorgulanmadan aktarılmış bilgilerden oluştuğu ilmî tenkit çalışmalarında ortaya konulmuştur. Buna karşın, onun gerçek şahsiyetini ortaya koymak ve faziletini ispat amacıyla kaleme alınan bu tür bazı eserlerde aynı objektif ölçülere yeterince bağlı kalınmamış ve iyi niyetle de olsa aktarılan bilgilerin sıhhatinde gerekli titizlik gösterilememiştir. Bu tutum, asırlardır İslâm ümmetinin yolunu aydınlatmış, hayatını ilim ve hakikatin müdafaasına adanmış İmam Ebû Hanîfe gibi öncü âlimlerin ön plana çıkarılması gereken örnek yönlerini gölgede bırakmıştır.

Sonuç olarak, gerek sevgi ve bağlılık gerekse muhalefetteki aşırılıkların hakikatin gerçek bir temsilcisi olamayacağı gibi hayra ve ideal iyiye ulaşmada da doğru bir tasavvur biçimi sunmayacağı tarihten günümüze İmam Ebû Hanîfe ve onun menkıbevî

<sup>77</sup> İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/52 vd. Bu konuda ayrıca bk. Ali Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmâm-ı Azam Ebu Hanife* (İstanbul: Gelenek Yayınları 2010), 39.

<sup>78</sup> Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/128.

<sup>79</sup> Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 30.



kişiliği örneği ile kendisini göstermektedir. Bu durum ayrıca toplumda sahih din anlayışının oluşmasında İslâm önderlerinin olağanüstü yakıştırmalardan çok temsil ettikleri ilmî misyonlarına uygun olarak tanıtılmasının önemini ortaya koymaktadır.

### Kaynakça

- Abdürreşid en-Nu'mânî, Muhammed. *Mekânetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-hadîs*. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Acimamatov, Zaylabidin. "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler". *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/24 (Haziran 2006), 179-192.
- Ali el-Kârî, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultân, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Emâne – Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971.
- Ateş, Ahmet. "Menakıp". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1957.
- Bardakoğlu, Ali. "Ebu Hanife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hanife#3-literatur>
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Çeker, Huzeyfe. "Ebû Hanîfe Menâkıplarının Yazma Nüshaları". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 269-300.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfüzzunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1974.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebu Hanife*. çev. Osman Keskiöğlü. Ankara: DİB. Yayınları, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982.
- Haddâd, Ebûbekir b. Ali. *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd (Zeyilleriyle birlikte)*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 24 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî. *Mevâhibu'l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf. *Kitâbu'l-intikâ fi fedâili'l-emma'ti's-selâsetil-fukahâ*. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1417/1997.
- İbn Ebi'l-Avâm, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî. *Fedâilu Ebî Hanîfe ve ahbâruhû ve menâkıbuhû*. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mîzân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi'l-İ-mâmi'l-A'zam Ebi Hanîfete'n-Nûman*. Dimaşk: Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, 1428/2007.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânul-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Kitâbu'l-mevzûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûat*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer İbnu'l-Hattâb*. thk. Âmir Hasan Sabrî et-Temîmî. b.y.: el-Meclisü'l-A'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 2013.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan. *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkehû fî tercemeti Ebî Hanîfete mine'l-ekâzîb*. b.y.: y.y., 1410/1990.
- Koçak, Aynur. "Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Menkıbeler: Mehmed Emin Tokâdi Örneği". *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 35 (2005), 274- 275.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB. Yayınları, 8. Basım, 1993.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed*. thk. Takiyyuddîn en-Nedvî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, 1432/2011.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *İkâmetü'l-hüccce alâ enne'l-iksâre fi't-taabbudi leyse bi-bid'a (Çok İbadet Etmenin Bid'at Olmadığına Dair Deliller)*. çev. Sırrı Fuat Ateş. Ankara: İlkadım Yayınları, 2015.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmed. *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfe*. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-M-eârifî'n-Nizâmiyye, 1321/1903.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî. *Feyzü'l-kâdir şerhu'l-Câmi's-sâğîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1391/1972.
- Müslim, Müslim b. el-Haccac. *Sahîhu Müslim*. Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Öztoprak, Mustafa. "Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe ile ilgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (Aralık 2013), 105-130.
- Pekcan, Ali. *Fikhın Bedene Bürünüşü İmâm-ı Azam Ebu Hanife*. İstanbul: Gelenek Yayınları 2010.
- Saim, İmamzâde Salih. *İmâm-ı Azam ve eimme-i selâse*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1314/1896.
- Sâlihî, Muhammed b. Yusuf. *Ukûdu'l-cumân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfete'n-Nu'mân*. thk. Mevlevî Muhammed Molla Abdülkadir el-Afgânî. Mekke: Câmiatü Melik Abdülazîz, 1398-1399.

- Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1405/1985.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 12 Cilt. Riyad: Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd, 1411/1991.
- Suyûtî. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabyîzu's-sahîfe bi menâkibi Ebî Hanîfe*. thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Suyûtî. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Leâliu'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Şeker, Mehmet. "Menâkıbnâmelerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu (7-9 Mayıs 2004)*. 186-191. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Şimşek, Murat - Kütük, Şaban. "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 67-167.
- Tehânevî, Eşref Ali. *İ'lâu's-sünen*. 22 Cilt. Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslamiyye, 3. Basım, 1414/1993.
- Tekineş, Ayhan. "Biyografi Rivayetlerinin Tenkidi: Zahid el-Kevserî'nin Te'nîbu'l-Hatib Örneği". *EKEV Akademi Dergisi* 23 (2005), 157-178.
- Tûfî, Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerîm. *et-Ta'yîn fi şerhi'l-Erba'în*. thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2005.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 5 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdülalîm et-Tahâvî. 40 Cilt. Küveyt: Matbaatü Hükûmetü'l-Küveyt, 2. Basım, 1407/1987.
- Zehebî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyh*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî - Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Maârif-i'n-Nu'mâniyye. 4. Basım, 1419/1998.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû*. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2. Basım, 1405/1985.

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2023: 63-64

## **Düzeltilme: Mütekaddimîn Dönemi Kelam Düşüncesinde Varlık ve Zat: Kâdî Abdülcebâr ve Cüveynî Eksenli Bir Okuma (Cilt 2/Sayı 2, Haziran 2017)**

*Correction: Existence and Essence in the Early Islamic Theology: An Analysis Centred on  
Qâdî Abd al-Jabbâr and al-Juwaynî (Volume 2/ Issue 2, June 2017)*

### **Murat KAŞ**

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi- Assit. Prof., Kütahya Dumlupınar University,  
tesisi İslami İlimler Fakültesi. Faculty of Islamic Sciences.

murat.kas@dpu.edu.tr Orcid: 0000-0002-8007-76

### **Makale Bilgisi / Article Information**

Düzeltilme Makalesi / Correction Article

*İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*'nde 25.06.2017 tarihinde kabul edilip Cilt 2/Sayı 2,  
Haziran 2017 sayısında yayımlanan "Mütekaddimîn Dönemi Kelam Düşüncesinde Varlık ve Zat:  
Kâdî Abdülcebâr ve Cüveynî Eksenli Bir Okuma " başlıklı makalenin düzeltilmesidir.

It is a correction of the article titled "Existence and Essence in the Early Islamic Theology: An  
Analysis Centred on Qâdî Abd al-Jabbâr and al-Juwaynî", which was accepted on 25.06.2017 and  
published in Volume 2/Issue 2, June 2017 in the *Journal of Islamic Civilization Studies*.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

### Düzeltilme Notu

İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi Cilt 2/Sayı 2, Haziran 2017 sayısında yayımlanan "Mütekaddimîn Dönemi Kelam Düşüncesinde Varlık ve Zat: Kâdî Abdülcebbâr ve Cüveynî Eksenli Bir Okuma" başlıklı ve <https://doi.org/10.20486/imad.321067> DOI numaralı makalede yazarın talebi ve yayın kurulunun olumlu görüşü üzerine aşağıdaki düzeltmelerin yapılması uygun görülmüştür:

### Correction Note

The article titled "Existence and Essence in the Early Islamic Theology: An Analysis Centred on Qādī Abd al-Jabbār and al-Juwaynī" and numbered <https://doi.org/10.20486/imad.321067> published in the *Journal of Islamic Civilization Studies* Vol 2/Issue 2, June 2018, the following corrections should be made upon the request of the author and the positive opinion of the editorial board.

### Yazarın Notu

Derginizin Cilt 2/Sayı 2, Haziran 2017 sayısında yer alan "Mütekaddimîn Dönemi Kelam Düşüncesinde Varlık ve Zat: Kâdî Abdülcebbâr ve Cüveynî Eksenli Bir Okuma" başlıklı yayımda aşağıdaki değişiklikleri yapmak istiyorum:

Sayfa 257'de \* işaretli dipnota yer alan "Makale Gönderim Tarihi: 12.06.2017- Makale Kabul Tarihi: 25.06.2017" ifadesine "Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2017'de tamamladığım Seyyid Şerîf Cürçânî'de Zihnî Varlık başlıklı doktora tezine dayalı olarak kaleme alınmıştır." ifadesinin eklenmesini istiyorum.

### Author's Note

I would like to make the following changes to my publication titled "Existence and Essence in the Early Islamic Theology: An Analysis Centred on Qādī Abd al-Jabbār and al-Juwaynī" in the Volume 2/Issue 2, June 2017 of your journal.

I would like to add the phrase "Article Submission Date: 12.06.2017- Article Acceptance Date: 25.06.2017" in the footnote marked \* on page 257 with the phrase "This article was written based on the doctoral thesis titled "Sayyid Sharîf al-Jurjānî on Mental Existence" which I completed in 2017 at Marmara University Institute of Social Sciences."

# İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*Journal of Islamic Civilization Studies*

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2023: 65-66

## **Düzeltilme: Gazzâli'de Bilginin Mahiyeti Sorunu (Cilt 3/Sayı 1 Haziran 2018)**

*Correction: al-Ghazālī on the Ontological Nature of Knowledge (Volume 3/ Issue 1, June 2018)*

### **Murat KAŞ**

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi- Assit. Prof., Kütahya Dumlupınar University,  
tesi İslami İlimler Fakültesi. Faculty of Islamic Sciences.

murat.kas@dpu.edu.tr Orcid: 0000-0002-8007-76

### **Makale Bilgisi / Article Information**

Düzeltilme Makalesi / Correction Article

*İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'*nde 22.06.2018 tarihinde kabul edilip Cilt 3/Sayı 1, Haziran 2018 sayısında yayımlanan "Gazzâli'de Bilginin Mahiyeti Sorunu" başlıklı makalenin düzeltilmesidir.

It is a correction of the article titled "al-Ghazālī on the Ontological Nature of Knowledge", which was accepted on 22.06.2018 and published in Volume 3/Issue 1, June 2018 in the *Journal of Islamic Civilization Studies*.



Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.  
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

### **Düzeltilme Notu**

İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi Cilt 3/Sayı 1, Haziran 2018 sayısında yayımlanan "Gazzâli'de Bilginin Mahiyeti Sorunu" başlıklı ve <https://doi.org/10.20486/imad.434589> DOI numaralı makalede yazarın talebi ve yayın kurulunun olumlu görüşü üzerine aşağıdaki düzeltmelerin yapılması uygun görülmüştür:

### **Correction Note**

The article titled "al-Ghazālī on the Ontological Nature of Knowledge" and numbered <https://doi.org/10.20486/imad.434589> published in the *Journal of Islamic Civilization Studies* Vol 3/Issue 1, June 2018, the following corrections should be made upon the request of the author and the positive opinion of the editorial board.

### **Yazarın Notu**

Derginizin Cilt 3/Sayı 1, Haziran 2018 sayısında yer alan "Gazzâli'de Bilginin Mahiyeti Sorunu" başlıklı yayınımda aşağıdaki değişiklikleri yapmak istiyorum:

Sayfa 5'te \* işaretli dipnota yer alan "Makale Gönderilme Tarihi: 18.04.2018/ Makale Kabul Tarihi: 22.06.2018" ifadesine "Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2017'de tamamladığım Seyyid Şerîf Cürçânî'de Zihnî Varlık başlıklı doktora tezine dayalı olarak kaleme alınmıştır." ifadesinin eklenmesini istiyorum.

### **Author's Note**

I would like to make the following changes to my publication titled " al-Ghazālī on the Ontological Nature of Knowledge " in the Volume 3/Issue 1, June 2018 of your journal.

I would like to add the phrase "Article Submission Date: 18.04.2018 - Article Acceptance Date: 22.06.2018" in the footnote marked \* on page 5 with the phrase "This article was written based on the doctoral thesis titled "Sayyid Sharīf al-Jurjānī on Mental Existence" which I completed in 2017 at Marmara University Institute of Social Sciences."



# İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi

The Journal of  
Islamic  
Civilization  
Studies

---

*Kütahya  
Dumlupınar  
Üniversitesi İslami  
İlimler Fakültesi  
Yayıdır.*

Altı Ayda Bir Yayımlanan  
Uluslararası Hakemli Dergi

